

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA

AZ ALAPÍTÁS ÉVE

1867

Varga Szabolcs: Az 1527. évi horvát–szlavón kettős „királyválasztás” története

Tózsza-Rigó Attila: A pozsonyi Tiltáskönyv (1538–1566) információs bázisa. (Különös tekintettel a pozsonyi felső- és középréteg városon túlnyúló kapcsolatrendszerére)

Kasza Péter: Egy karrier hajnala. Adalékok Brodarics István tanulmányainak és családi viszonyainak kérdéséhez

Nagy Gábor: „Tu patriae, illa tuis vivet in historiis” Előkészület egy új Isthvánffi Miklós életrajzhoz

Khavanova, Olga: A kérelemírás mestersége. Hivatalnoki pályafutások a 18. századi Habsburg Monarchiában

Réfi Attila: A császári–királyi huszárezredek törzstisztikara a francia háborúk időszakában (1792–1815)

Tózsá-Rigó Attila

A POZSONYI TILTÁSKÖNYV (1538–1566) INFORMÁCIÓS BÁZISA

*(Különös tekintettel a pozsonyi felső- és középréteg
városon túlnyúló kapcsolatrendszerére)*

Jelen tanulmány egy hosszú távú kutatási projekt részeredményeit foglalja magában. A kutatás célja átfogó képet nyújtani a dél-német (súlyponttal nürnbergi és augsburgi), osztrák (főként bécsi) és nyugat-magyarországi városok (elsősorban Pozsony) polgárainak az ún. dunai útvonal kereskedelmében betöltött szerepéről, illetve a kereskedelmi tevékenység során kialakult kapcsolatrendszeréről. További célkitűzés a kereskedelmi forgalomban részt vevő személyek társadalmi státuszának vizsgálata. A kutatás elsődleges alapjául a Pozsonyi Városi Levéltár állományában található Tiltáskönyv információi szolgáltak. Az említett városkönyv (Archív mesta Bratislavy, Verbotbuch AMB a i 1) az 1538 és 1566 közötti időszakból tartalmaz tiltásokat.¹ A *Verbotbuch*-ban olvasható ügyek lényegét röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy adósság fennforgásakor az a személy, akinek tartoztak, az adós vagyona vagy vagyona egy külön megjelölt részére „tiltást tett”, vagyis a fennálló adósságok ellentételezésének biztosítékeként kikötötte, hogy a törlesztésig az adós a tiltásban megjelölt ingó- és/vagy ingatlan vagyonrészét nem idegenítheti el; illetve abban az esetben, ha készpénzre tettek tiltást, akkor az összeget az adósnak az adósság kifizetésére kellett fenntartania. A bejegyzések megszövegezése általában tömör, legtöbbször három-négy sorban foglalták össze a szükséges információkat.

A későbbiekben látni fogjuk, hogy a tiltásoknak több mint a fele Pozsonyon kívülről érkezett, azaz bejegyeztetésük nem pozsonyi polgár nevéhez fűződik. Az adósoknak pedig közel egynegyede származott Pozsonyon kívülről. A forrás tehát kiváló lehetőséget kínál arra, hogy a lehetőségekhez képest átfogó képet nyerjünk a pozsonyi polgároknak a város határain túlnyúló különféle kapcsolatairól. A forrásban szereplő személyek származásának tárgyalása előtt először érdemes összefoglalnunk, milyen eredményekkel járt a Tiltáskönyv általános vizsgálata.

I. A Tiltáskönyv elemzésének lehetőségei és korlátai

A vizsgált közel harminc esztendőben 1397 tiltás került bejegyzésre. A forrás folyamatos adatsora kiválóan alkalmas széles körű kvantitatív elemzés-

¹ A forrás kritikai kiadásának előkészítése folyamatban van, ez szintén a kutatási projekt részét képezi.

re. A közel 1400 tiltás vizsgálatát egy 18 változót (információcsoportot) magában foglaló szempontrendszer alapján végeztük el.² Egy adott tiltás persze nem mindig szolgáltatott minden előzetesen kidolgozott vizsgálati szemponthoz adatot, ennek megfelelően a teljes anyagban mintegy 22000 információ került feldolgozásra. Ilyen mennyiségű adathalmaznál az egyszerű leíró jellegű statisztikák mellett mód nyílt a különböző szempontok alapján felállított információcsoportok összevetésére is, ami tovább emeli a forrás értékét.

A Tiltáskönyvben szereplő adatok elemzését természetesen nem lehet további források bevonása nélkül elvégezni. Ehhez a 16. századi Pozsony forrásadottsága — a korabeli magyarországi királyi városok hasonló mutatóihoz viszonyítva — jó lehetőséget biztosít. A pozsonyi levéltári anyag feldolgozása mellett pedig lehetőség szerint vizsgálni kell azoknak a városoknak a forrásanyagát is, ahonnan tiltást jegyeztettek be Pozsonyban, vagy esetleg amely városokból származó személy adósként jelenik meg a Tiltáskönyvben. Jelen tanulmány a *Verbotbuch* információi alapján elsődlegesen a pozsonyiaknak a városon túlnyúló kapcsolatrendszerét igyekszik feltárni. Ehhez leginkább a tiltó és a tiltott személyek „jellemzőit”, ezen belül is — az utolsó nagyobb tartalmi egységnek szánt fejezetben — a származást igyekszünk majd részletesen tárgyalni.

A pozsonyi *Verbotbuch* vizsgálatának fő szempontjai:

Információk a tiltásról

- bejegyzés éve
- a tiltás alapjául szolgáló adósság összege
- a tiltások tárgya
- a tiltás körülményei (adósság oka, előzmények stb.)

Információk a tiltó személyről

- név
- a tiltó személy neve
- foglalkozás
- több tiltó személy esetében bejegyeztetők közötti kapcsolat jellege
- származás

Információk az adós személyéről

- név
- az adós neve
- foglalkozás
- több tiltott személy közötti kapcsolat
- származás

A tiltás módja

- képviselő útján vagy személyesen
- a képviselő származása

² Az információk feldolgozása SPSS adatbázisban történt.

Egyéb

- törlesztés
- további fontos információk

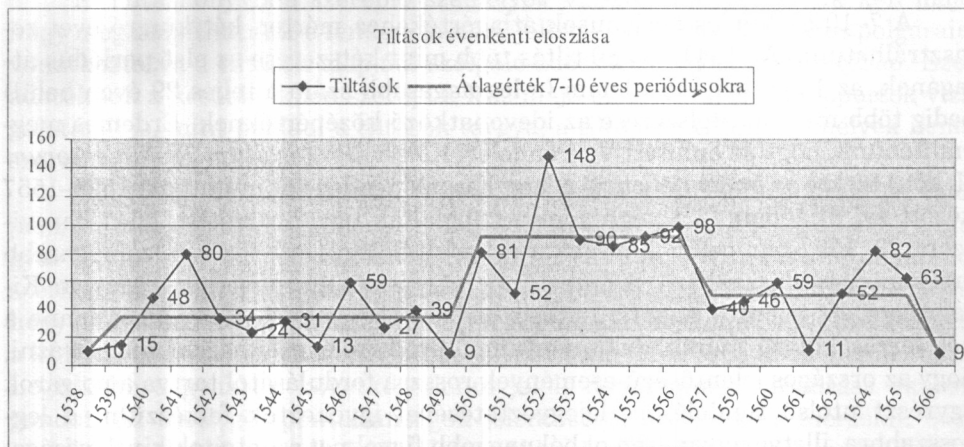
I. 1. Információk a tiltásokról

I. 1. 1. A bejegyzés éve

A személyekre vonatkozó adatok elemzését megelőzően érdemes a tiltásokra vonatkozó információcsoportokkal általánosságban megismerkedni. Előjáróban röviden ki kell még térnünk arra, hogy más pozsonyi forrásban is találunk tartozásokra vonatkozó utalásokat. A korszak Végrendeleti Könyvében (1529–1557) a bejegyzésre került 391 testamentum között 72 olyan szerepel, amelyben adósságokra hívják fel a hátrahagyott rokonok figyelmét.³ Számos olyan végrendelettel találkozunk, ahol az örökösöknek rendelt vagyonrészek felsorolása után elkülönítve foglalják össze az örökhagyó tartozásait és kintlévőségeit.⁴ A pozsonyi *Actionale Protocollum* második kötete (1539–1548) pedig csupán az első két évből közel harminc tartozási ügyről tudósít, nem egy esetben jelentős összegeket és Pozsonyon kívüli személyeket is említve.⁵

Visszatérve a Tiltáskönyv bejegyzéseinek időbeli eloszlására, általánosságban megállapítható, hogy egy évben átlagosan 48,2 tilalmat vezettek be. Az évenkénti értékeket a következő táblázatban összegeztük:

I/1. sz. ábra A tiltások évenkénti eloszlása

³ Archív mesta Bratislavy (a továbbiakban: AMB) 4 n 2 Protocollum Testamentorum (a továbbiakban: PT) II.

⁴ A pozsonyi és a bécsi források számos adatot tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy a 15. század első felében is fennálltak tartozási és kölcsönügyletek a bécsiek és a pozsonyiak, illetve a nürnbergiek és a pozsonyiak között. *Richard Perger*: Nürnberger im mittelalterlichen Wien. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg (a továbbiakban: MVGN) 63. (1976) 15., 20–24.

⁵ AMB 2 a 2 Protocollum Actionale (a továbbiakban: PA) II. fol. 6r–51v.

A vizsgált időszakot kisebb szakaszokra bontva találunk tendenciaszerű változásokat. Az első 11 esztendőben viszonylag alacsony az egy évre jutó bejegyzések száma. Mivel 1538-ban júniusi az első tiltás, így az átlag számításánál ezt az évet figyelmen kívül hagytuk, hiszen elképzelhető, hogy az év első felében is születtek hasonló ügyek, csak azok nem (ide) kerültek bejegyzésre. Így 1539–1549 között 34,5 az átlag. Pregnáns változás 1550-től érzékelhető. Az 1550–1556 közötti időszakban átlagosan 92,3 tiltás érkezett be. Az utolsó években az átlagérték csökkenést mutat. Mivel 1566-ból az utolsó tiltás áprilisi, így az átlag számításánál ezt az évet sem vettük figyelembe. Így az utolsó hét esztendőben 50,4 az egy évre jutó ügyek száma. Az ötvenes évektől rövidül a bejegyzések átlagos terjedelme, a megfogalmazás még tömörebbé válik. Míg korábban egy oldalon 3–4 tiltást közöltek, addig ez az adat az utolsó két szakaszban akár 10–12-re is emelkedhet.

Amint az a fenti ábrából is leszűrhető, két évből egyetlen tiltást sem tartalmaz a városkönyv: 1558-ból és 1562-ből. Az 1557-ben utoljára bejegyzett tilalom után a következő megjegyzés olvasható: „Dises jar ist khain verpott ein-khumen.”⁶ Bár ez önmagában megmagyarázná a „hiányt”, mégis kissé szkeptikusan értékelhetjük a mondatot, hiszen a két szomszédos évből 40, illetve 46 tiltás szerepel. 1562-ben még csak utalást sem találunk az említett jelenségre. Nem tudni tehát, hogy e két esztendőben valóban nem tettek tiltást, vagy inkább máshová jegyezték be azokat.⁷ Elképzelhető, hogy 1558-ban valamilyen komolyabb problémával küzdött a városi adminisztráció, vagy eddig ismeretlen okból jelentősebb forráskieséssel kell számolnunk, mivel ebből az évből jelenleg nem ismerjük sem a belső tanács esküdtjeinek névsorát, sem a bíró és a polgármester személyét.⁸

A 7–10 esztendőös periódusok átlagértékéhez mérten két kiugró évet regisztrálhatunk. Az 1541. évi 80 tiltás több mint kétszerese az első periódus átlagának, az 1552. évi 148 tilalom (a legmagasabb szám a teljes 29 éven belül) pedig több mint másfélszerese az idevonatkozó középtértéknek. Érdeemes megemlítenünk, hogy az említett Végrendeleti Könyv (*Protocollum Testamentorum* II. köt.) ezekre az évekre jellemző adatai hasonló tendenciát mutatnak: 1529–1557 között évi átlagban 13,5 végrendeletet foglaltak ugyanis írásba, 1541-ben viszont 23, 1552-ben pedig 39 végakarat került bejegyzésre (ez is a legmagasabb érték a teljes időszakban). Szembetűnő, hogy a két év egybeesik a Magyar Királyságot ért jelentős negatív hatású hadi eseményekkel. Kényelmes lenne a két forrás kiugró számú dokumentumot produkáló éveit azzal magyarázni, hogy az országos jelentőségű események rosszra fordulásától tartva a polgárok egyrészt utolsó rendelkezéseik lejegyeztetésével igyekeztek felkészülni a legrosszabbra, illetve ugyanezen okból nagyobb figyelmet szenteltek kintlévőségeik behajtásának is. Valójában egyik forráscsoport itt vizsgált adatai sem magya-

⁶ AMB a i 1 Verbotbuch (a továbbiakban: VB) fol. 134v.

⁷ Leszámítva a nyitó és a záróévet, hosszabb szünettel csak 1559-ben találkozunk, amikor az utolsó két és fél hónapból nem szerepel tiltás.

⁸ A korszak pozsonyi tisztségeihez l. *Tózsá-Rigó Attila*: A pozsonyi politikai elit a XVI. század első két harmadában. Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok) 14. (2007: 2. sz.) 1/1. sz., ill. 1/3. sz. archontológiai táblák.

rázhatók egyértelműen a fenti okokkal. A *Verbotbuch* 1541. évi tiltásainál még jelentős időbeli eltolódást tapasztalhatunk, azaz nyolc tétel kivételével az összes bejegyzés májustól datálódik, tehát míg az év első négy hónapjában csak elvételek tettek tiltásokat, addig a fennmaradó nyolc hónapban közel annyit, mint az előző három évben összesen. Ez talán arra engedne következtetni, hogy a polgárok az év közepe felé értesültek a várható katonai fenyegetésről, és ezért sűrűsödtek meg a tilalmak. 1552-ben viszont nem mutatható ki ilyen eltolódás, ott már január-februárban is 10–11 tiltás szerepel. Az elsőre logikusnak tűnő feltételezés tehát ennek ismeretében nem igazolható.

Ki kell emelnünk, hogy 1541-ben a bécsi, illetve főként a nürnbergi és az augsburgi polgárok az összes tiltáshoz viszonyított arányukon felül képviseltetik magukat. Az eltérés a bécsiek esetében csak kismértékű, a nürnbergiek viszont az összes tiltásra vonatkoztatott arányuknál 2,5-szer nagyobb részesedéssel képviseltetik magukat; az augsburgiaktól származó bejegyzéseknél pedig megállapítható, hogy az összes innen érkező tilalomnak (47) közel a negyedét (10) 1541-ben jegyezték be. Ennek az évnek a magas értékeihez tehát nyilván hozzájárultak a három város polgáraihoz köthető magas tiltásszámok. A csúcsévben (1552) pedig a pozsonyiak vannak a teljes metszetben képviselt részesedésükhöz képest túlreprezentálva. Hasonló arányokat mutatnak még az igloui (ma Jihlava) és a boroszlói (breszlai) polgároktól ebben az esztendőben érkezett tilalmak, valamint az egyébként csak kisszámú tiltást bejegyeztető ulmiak és styriak is 1552-ben jelentkező követeléseik nagyobb részével.

I. 1. 2. A tiltás alapjául szolgáló adósság összege

A Tiltáskönyvben szereplő személyek vizsgálatánál tudnunk kell majd, hogy megállapíthatunk-e tendenciaszerű jellemzőket egy adott város polgáira vonatkoztatva a tiltások alapjául szolgáló adósságösszegek tekintetében. Ezen adatoknak a későbbiekben szerepük lesz majd olyan információcsoportok vizsgálatánál is, mint például a tiltások tárgya, a tiltó és a tiltott személyek neme, származása, foglalkozása stb.

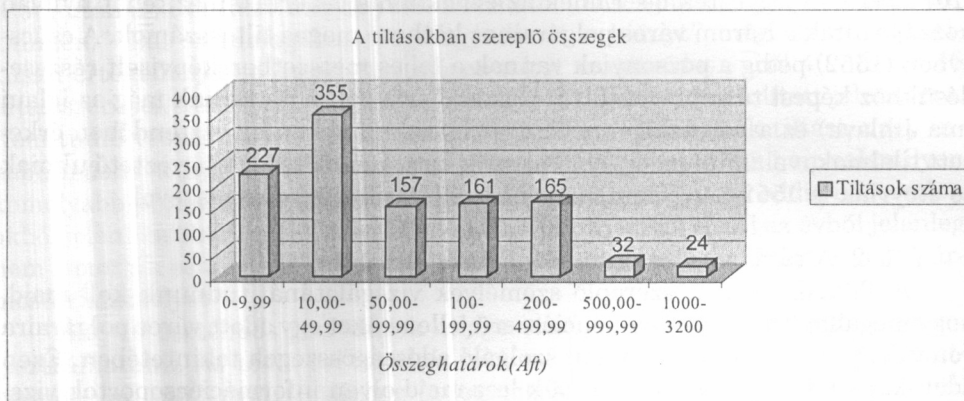
Nagyfokú bizonytalansági tényezőt jelent a többféle számítási és valós pénz említése, amelyek jelölése nem mindig következetes. A leggyakoribb a magyar forint, a rajnai (rénes) forint, valamint ritkábban az ausztriai pénzrendszerhez illeszkedő számítási font és schilling fordul még elő. Annak érdekében, hogy a további elemzések számára egységes formában jelenjen meg a végösszeg, a különböző pénznemeket magyar forintra átszámolva próbáltuk alapul venni. Leginkább a gyakran következtetlenül jelölt dénártípusok átváltása okozott gondot. Az esetleges pontatlanságok jelentőségét szerencsére mérsékli, hogy ezeknek a váltópénzeknek az átváltásánál bekövetkező esetleges „csúszások” a végösszeg két tizedes pontossággal megadott értékét csak kismértékben módosítják.⁹ Végül megjegyezendő, hogy nem minden tiltásnál adták meg az adósság

⁹ Az említett pénznemek átszámolásánál a Baraczk-féle számítási értékeket vettük alapul. *Baraczka István: A hazai pénzrendszerek és pénzek történetéhez (1540–1560). Levéltári Közlemények* 36. (1965: 1. sz.) 235–254. Az átváltási bizonytalanságoknál mindig a kisebb értéket vettük figyelembe. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Dr. Buza János professzor úrnak, hogy segítségemre volt a pénznemek kérdéskörénél.

összegét. Szerencsére azonban csak a bejegyzések kevesebb, mint egyötödénél (276 tétel) hagyták figyelmen kívül ezt a számunkra lényeges információt.

Ki kell még térnünk az információk feldolgozásánál követett két módszerre. Azokban az esetekben, amikor egy bejegyzésben két, esetleg több tiltó személy szerepelt (utóbbi előfordulása kivételes), az adósság összegét a tiltó személyek számának megfelelően osztottuk egyenlő részekre. Amennyiben pedig egy korábbi tiltást megújítottak, és a követelés első bejegyeztetéséhez képest az adósság mértéke nem változott, úgy az összeg újra bekerült a vizsgálat alapjául szolgáló adatbázisba. A legkisebb összeg kb. 2/3 forintnak felel meg, míg a legnagyobb 3200 aranyforint (a továbbiakban Aft), ez két tiltásban fordul elő. Az 1121 bejegyzésben szereplő összegek az alábbi módon oszlanak meg:

I/2. sz. ábra A tiltásokban szereplő összegek megoszlása

A tiltások mintegy 20%-ánál az adósság összege nem éri el a tíz forintot sem. Egészen alacsony összegek (~0,66–4,99 Aft) 103 tétellel szerepelnek. Fontos tehát megjegyeznünk, hogy a polgárok még ilyen kis összegeknél is gyakran szükségét érezték a megfelelő intézkedés megtételének. Nyilvánvaló, hogy ezekben az esetekben kevésbé gondolhatunk kereskedelmi ügyletből eredő tartozásra, bár nem is zárhatjuk ki ennek lehetőségét.

Az adósság összegét közlő tiltások legnagyobb csoportja (31,7%) tíz és ötven forint közötti tartozásról tudósít. A 100 forint fölötti tartományba sorolható a tárgyalt tiltások mintegy harmada. Az 1000 forint fölötti csoport esetében viszont érdemes kiemelni, hogy csak kilenc tiltás említ 1000–1500 közötti összeget, és a 24 tételből nyolcnál 2000 forint feletti summa szerepel.

I. 1. 3. A tiltások tárgya

A tiltás tárgya az esetek nagy többségében azt a vagyონrészt foglalja magába, amelyre a bevezetőben említett elidegenítési tilalom vonatkozott. Általá-

nosságban kijelenthető, hogy ennél a vizsgálati szempontnál rendkívül széles skálával találkozunk. Nehéz integráló jellegű kategóriákat felállítani, de bizonyos esetekben még kisebb csoportokat is alkotni, mivel főként az ingóságok — néhány kisszámú tétel egyedisége miatt — nehezen rendezhetők közös csoportba. A további rendszerszerű vizsgálat érdekében azonban feltétlenül szükséges az említett kategorizálás.

I/1. sz. táblázat **A tiltások tárgya**

Kategóriák	Tiltások		Konkrét „célcsoportok”	Tiltások	
	N	%		N	%
Az adós személyére vonatkozó tiltás	19	1,4	Adós személye általában	12	0,9
			Adós személye fizikai kényszerrel	5	0,4
			Személye és vagyona	2	0,1
Hagyaték (/~rész)	138	9,9	Hagyaték (/~rész)	138	9,9
Az adós vagyona általában	781	55,9	„hab und guet”	599	42,9
			„hab und gut, ligund und farund”	182	13
Ingatlan	74	5,3	Ingatlan általában	2	0,1
			Ház vagy házrész	40	2,9
			Szőlő	23	1,6
			Szőlő és termése	3	0,2
			Szőlő és bor	1	0,1
			Kert	3	0,2
			Majorság	1	0,1
			Malom	1	0,1
Pénz	247	17,7	Készpénz általában	203	14,5
			Körbetartozás (adós adósát tiltják)	41	2,9
			Egyéb (házkamat, bér, stb.)	3	0,3
Árukészlet, nyersanyag, (félkész) termék	26	1,9	Árukészlet általában	3	0,2
			Posztó	5	0,4
			Marha	3	0,2
			Posztó és pénz	1	0,1
			Kalap	6	0,4
			Gyapjú	1	0,1
			Kalap és gyapjú	4	0,3
			Gyapjú és arany	1	0,1

Kategóriák	Tiltások		Konkrét „célcsoportok”	Tiltások	
	N	%		N	%
Bor, termés, állat, élelmiszer, munkaeszköz	39	2,8	Állatbőr (ökör, bárány)	2	0,1
			Bor	20	1,4
			Szőlőtermés /~ és bor	2	0,1
			Must	2	0,1
			Gabona	1	0,1
			Ló, kocsi, lószerszám	8	0,5
			Hal	1	0,1
			Olaj	1	0,1
			Munkaeszköz általában	2	0,1
			Halász munkaeszköz	2	0,1
Személyes jellegű ingóságok	55	3,9	Ingóság általában	22	1,6
			Ezüstnemű	7	0,5
			Arany- és ezüst ékszer	6	0,4
			Ezüst nyaklánc	3	0,2
			Ruha	9	0,6
			Edény	2	0,1
			Fegyver	2	0,1
			Kések	1	0,1
			Takaró/(szőnyeg)	1	0,1
			Láda (értéktárgyak)	1	0,1
Bizonytalan, nem tudjuk	18	1,3	Bizonytalan	18	1,3
			Összesen	1397	100,0

Az egyes kategóriák között óhatatlanul felmerülnek átfedések (l. a „szőlő és termése” — „szőlő és bor” vagy a „készpénz” — „posztó és pénz” csoportoknál). A forrás szűkszávúságából eredően néhány esetben általánosító megfogalmazások vagy pontatlanságok is adódnak. Említhetjük itt az ingatlanok és az ingóságok általános csoportját, vagy például a „gyapjú és arany” esetében nem tudni, mit takar pontosan az arany kifejezés, de valószínűsíthetjük, hogy nyersanyagról lehet szó, mivel az érméket vagy az ékszereket más helyeken konkretizálták. A „bizonytalan” kategóriánál az íráskép vagy a megfogalmazás nem tette lehetővé a pontosítást.

Bár az adós személyét célzó rendelkezések elenyésző számuk miatt inkább kivételnek tekinthetők, mégis sajátossága miatt érdemes ezt a kategóriát elsőként tárgyalni. Azokat az eseteket, amikor a szövegben csak az adós személye szerepel (például: „thuett ain verpott auf herrn Michel Klee”),¹⁰ úgy értel-

¹⁰ AMB VB a i 1 fol. 63v.

mezhetjük, hogy valójában csak az adósságot jelentik be a bejegyzésben szereplő összeg erejéig. Néhány esetben azonban ennél többről volt szó. Amint az a táblázatból is kiderül, találunk olyan kitételeket, amelyek fizikai kényszer alkalmazására utalnak. Az egyik esetben az adósra vonatkoztatva a „lest halten hier”¹¹ kifejezés szerepel, tehát az adós valószínűleg nem hagyhatta el a várost. Hasonló tartalmú kérelem olvasható az egyik tekintélyes pozsonyi polgártól, Paul Klingenschmidtől, amelyben Thomas Lerchenfeldertől követeli egy tartozás megfizetését, és egyúttal kéri, tartsák őt őrizetben („begern in verwarung zu halten”),¹² mivel jelentős összeggel tartozik neki.

A hagyatéki ügyekben a bejegyzést kezdeményező azért lép fel, hogy egy — valószínűleg a közelmúltban elhunyt — személy által hátrahagyott vagyonrész ne kerüljön a tiltásban megnevezett személy(ek)hez.¹³ Ezeket a rendelkezéseket több szempontból is külön kell kezelnünk a vagyonra irányuló többi tiltástól. Ilyenkor ugyanis nem a tiltott személy saját vagyonáról van szó, hiszen éppen annak hangsúlyozása a cél, hogy a kérdéses vagyonrész nem a tiltott személy(ek) tulajdona. Ebből kifolyólag a legtöbb ilyen esetben tulajdonképpen nem is beszélhetünk klasszikus értelemben vett tartozásról, hiszen a tiltott személy(ek) csak akkortól vélhető(k) ténylegesen adósnak, ha nem hajlandó(k) a követeléssel fellépő másik felet a hátrahagyott javakból az őt megillető résszel kielégíteni. Másrészt témánk szempontjából külön jelentőséggel bír, hogy az itt tárgyalt kategória tiltásai mögött nem vagy csak áttételesen állhatott kereskedelmi ügylet.

A források további feldolgozása szempontjából ennek a csoportnak külön értékét abban láthatjuk, hogy a hagyatékkal foglalkozó bejegyzéseknél néha hivatkoznak olyan, korábbi végzésre (például végrendelet), amely a tartozás jogosságát hivatott igazolni. Néhány esetben betekintést nyerünk a korabeli polgárok családi viszályaiba. Példaként említhető egy halász özvegyének, Barbara Leuserinnek az esete, aki 1553-ban lányánál és vejénél tilt saját férjétől hátrahagyott halászeszközöket.¹⁴

Magától értetődő, hogy az ilyen bejegyzések kezdeményezőinek mintegy 64%-a pozsonyi polgár (az összes tiltó személy közötti részesedésük 49,3%). A pozsonyi és a bécsi polgárok kiterjedt rokonsági kapcsolataira utal, hogy a bécsi és Bécs környéki személyek képeznek még jelentős csoportot. Más városból csak elvétve találunk ilyen ügyben eljáró személyt (Nürnbergből például két polgárt).

A hagyatékra vonatkozó bejegyzésekben az adósság összege (összesen 107 ilyen tiltásban szerepel idevonatkozó információ) negyven esetben a tíz forintot sem éri el. Jelentősnek mondhatók azonban a 100 forint fölötti összegek (24), és találunk három egészen nagy tételt is: 1000 Aft, 1180 Aft és 1600 Aft értékben. A részletes leírás és a szereplők miatt érdemes az utóbbi három közül az

¹¹ AMB VB a i 1 fol. 92v.

¹² AMB VB a i 1 fol. 124v.

¹³ Csak ritkán találunk olyan ügyet, amikor egy elhalt személy korábbi tartozásai miatt magának az elhunyt adósnak valamely vagyonrészét tiltják hozzátartozóival szemben.

¹⁴ AMB VB a i 1 fol. 99v.

első esetet kiemelni. Ebben az egyik kiemelkedő vagyonnal bíró, morvaországi származású, Pozsonyban élő kereskedő, Wolfgang Schuman örökösei lépnek fel a pozsonyi vagyoni és politikai elithez tartozó Mert Zirkendorfferrel szemben a Schuman-hagyaték ügyében. Zirkendorffer a korszakban tíz alkalommal volt a belső tanács tagja. A tanúk — egyben az elhalt Schuman vagyonának tutorai — szintén tekintélyes polgárok: az egyik a felső rétegekhez tartozó Tailnkäs család tagja, a másik Hans Lang, aki 19 hivatali évvel büszkélkedhet a belső tanácsban. A záradékban szerepel, hogy Zirkendorffer készpénzzel és ezüstneművel elégitette ki a követeléseket.¹⁵

A továbbiakban áttérünk a tiltott személy vagyonát érintő rendelkezésekre. A tiltásoknak több mint fele csak általános jellegű kitéltet tartalmaz, amellyel az adós személy teljes ingó és ingatlan vagyonára jegyezték be elidegenítési tilalmat. A két leggyakrabban előforduló megfogalmazás: *hab und guet*, illetve *hab und gut, ligund und farund*. A két változat mellett nagyon ritkán megjelenik egy még bővebb: *auf allen gepürenden tail an ligunden und farunden*. Az ilyen leegyszerűsített bejegyzések nyilván megkönnyítették a korabeli írnokok dolgát, a mai kutatás számára viszont hátrányt jelent nagyarányú előfordulásuk, hiszen nem hordoznak semmilyen, a vagyonra vonatkozó többletinformációt. A két verzió között elsőre nem látszik lényegi eltérés, mégis elképzelhető, hogy a korszak polgárai számára tartalmi különbséggel is bírtak. Azokban az esetekben ugyanis, amikor egy tiltásnál eredetileg a második változatot használták, és később a tilalmat — akár több év elteltével is — megújították, következetesen tartották magukat a bővebb verzióhoz. Az utóbbi változattal nagy valószínűséggel azt akarták hangsúlyozni, hogy a tiltás mindenképpen érinti az adós tulajdonában lévő ingatlanokat is, nem csak az ingó vagyont.

Hogy kiderítsük, volt-e minőségbeli különbség a két formula között, célszerű azt vizsgálni, hogy az egyes változatok mögött milyen összegek jelennek meg gyakrabban. Amikor *auf hab und guet* vonatkozik a tiltás, 488 esetben ismerjük az adósságot. A megfogalmazásból az lenne sejthető, hogy mivel az kiterjed az adós teljes vagyonára, inkább nagy összegű tartozásoknál használták. Ezt látszik igazolni, hogy a közel 500 esetnek több mint az egyharmada (35,9%) esik a 100 forint fölötti tartományba, és ezek közül 73 bejegyzésnél 200–500 forint közötti adósságot regisztrálhatunk, illetve 14 tiltásnál az összeg túllépi az 500, hétnél pedig az 1000 forintot. Mégis azt kell feltételeznünk, hogy valójában formulaszerű szövegváltozatról van szó, hiszen a *hab und guet* verzió esetében 91 tiltásnál (18,7%) csupán 1–10 forint között mozog az összeg.

A *hab und gut, ligund und farund* változatnál merőben más megoszlást találunk. Itt 165 esetben ismert az összeg, és ebből mindössze 8 tiltásban (4,8%) alacsonyabb 10 forintnál. További 61 bejegyzésnél 100 forintnál kisebb adósság szerepel. Száz és kétszáz forint közötti összeget 29 tiltásnál találunk, 200 forint fölött „megugrik” a bejegyzések száma: 200–500 forint – 44 tétel (26,7%), 500–1000 forint – 12 tétel (7,3%), végül 1000 forint fölötti összeggel szerepel 11 tiltás. Míg tehát a *hab und guet* formulánál a megadott összegek mintegy 35%-a emelkedik 100 forint fölé, addig ez az adat a bővebb verziónál 58,2%. Érzékel-

¹⁵ AMB VB a i 1 fol. 92v.

hető tehát, miért ügyeltek a bejegyzést végző személyek a két formula következetes használatára. A fenti adatsorokból világosan látszik, hogy a nagyobb összegű adósságoknál inkább a *hab und gut, ligund und farund* verziót alkalmazták. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a kiemelkedően nagy összegű adósságoknál (1600 Aft fölött) 13 esetből nyolcnál használják ezt a megfogalmazást, 2000 forint fölött pedig egy kivételével az összes tiltásban ez a kitétel köszön vissza.

Az I/1. számú táblázatból jól látszik, hogy az ingatlanokra vonatkozó tilalmak, számukat tekintve a készpénzes tiltások mögé szorúlnak, mégis az ingatlanok a korabeli polgári vagyonton belül elfoglalt helye miatt részletesebben kell tárgyalnunk ezt a kategóriát. A korabeli polgári vagyonnak és ezzel együtt a vagyonosságról alkotott általános elképzelésnek a legfontosabb alkotóeleme az ingatlantulajdon volt. A vagyonnak ez a része mutatta meg igazán a közösség adott tagjának gazdasági aktivitását. A korabeli polgárok számára az ingatlan nagyobb jelentőséggel bírt, mint pusztá tökebefektetés. Az ilyen jellegű tulajdonok közül leginkább a háztulajdon társadalmi szerepét emelhetjük ki, hiszen az a polgárok számára a közösségéhez való tartozást testesítette meg.¹⁶ Elég csak arra gondolnunk, hogy a pozsonyi polgárjog megszerzésének alapja is az ingatlanbirtoklás volt, és ettől a tulajdontól olyan kiemelt jelentőségű események függtek még, mint például a házasságkötés.¹⁷

Az ingatlanokon belül a legnagyobb arányban az adós házát célozzák a követelések. Ehhez képest magukról az ingatlanokról sajnos nagyon kevés többletinformációval szolgálnak a bejegyzések. Ilyenek például a ház helyére vagy értékére vonatkozó adatok. Előbbire mindössze nyolc esetben van példa. A Belvárosból egy-egy alkalommal említik a Hosszú utcát és a Ventúr utcát. Két bejegyzés utal a valószínűleg a Duna és a városház közötti terület keskeny sávján, a Halász-kapu előterében elterülő ún. Újvárosra. A Szt. Mihály-kapu előtt feküdt a Mihály-külváros, amely a tárgyalta forrásban egyszer fordul elő. Végül egy-egy alkalommal említik a Várhegy és a Duna között elterülő Vödrici-, valamint a Széplaki-külvárost. Egy esetben tesznek tiltást Pozsonyon kívüli házra: Michel Mager szentgyörgyi polgár házát terhelik meg 156 forint tartozással.¹⁸

Sajnos a házak értékét illetően is szűkösek információink. Konkrét adattal valójában nem is szolgál a forrás, csak hozzávetőleges képet kapunk a házak értékéről. Az adósság 28 esetben ismert. Óvatosan kell azonban ezeket az adatokat kezelni, hiszen egy tiltás nagy valószínűséggel nem a ház valós értékét takarta, és az adósságok behajtásának logikája szerint joggal feltételezhető, hogy a *Verbotbuch*-ban szereplő összegek inkább a házak valós értéke alatt mo-

¹⁶ Vö. *Granasztói György*: A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579–1711. Bp. 2004. 12.

¹⁷ A házak elsődleges társadalmi funkciójaként ebben a korban még nem a privát szférának a nyilvánosságtól való elhatárolását tekinthetjük, hanem inkább csak a házban élő háztartási közösség védelmét. *Fred Kaspar*: Das mittelalterliche Haus. In: Die Vielfalt der Dinge. Neue Wege zur Analyse mittelalterlicher Sachkultur. Intern. Kongress Krems a. d. Donau 4. bis 7. Oktober 1994. Gedenkschrift in Memoriam Harry Kühnel. (ÖAW, Forschungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit 3.) Wien 1998. 210.

¹⁸ AMB VB a i 1 fol. 148r.

zogtak. Utóbbi feltételezést olyan ügyek is alátámasztják, amelyeknél feltűnően kis összegek szerepelnek. A huszonnyolcból 16 tiltásnál 50 forint alatti adósságot jelölnek meg, és hét esetben még a 10 forintot sem éri el az összeg. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi adatok még egy házrész valós árának sem felelnek meg. Hatszor fordul elő 50–100 forint közötti summa, a fennmaradó hat tiltás pedig a következő összegekkel szerepel: 100, 112, 156, 163 Aft, végül két esetben jelölnek meg 200 forintot.¹⁹

Viszonyításképpen a korszak végrendeleteit hívhatjuk segítségül. A *Protocollum Testamentorum* második kötetében 391-ből 258 végrendelkező említ legalább 271 házat vagy házrészét. Az ingatlanok értékére vonatkozóan ebben a forráscsoportban is kevés információt találunk. Bár itt az ingatlan értékének megbecsülésénél a Tiltáskönyvhöz képest ellenkező irányú tendenciát valószínűsíthetünk, azaz a végrendelkezők minden bizonnyal inkább túlbecsülték házuk értékét, mégis a valós értékekhez sokkal jobban közelítő adatokra számíthatunk. A legnagyobb értékben két, egyenként 350 forintot érő házról van adatunk. Említenek még egy 310, illetve egy 210 forint körüli értékkel bíró házat, míg egy testamentumban egy 174 forintos árról olvashatunk.²⁰

A Tiltáskönyvben a második leggyakrabban előforduló ingatlantípus a szőlő. A polgárok által követett befektetési stratégiákban kiemelkedő szerepet töltöttek be ezek az ingatlanok. Erre szolgál bizonyítékként, hogy az 1529 és 1557 közötti végrendeletekben 277 testáló legalább 637 szőlőskertről rendelkezik. Ehhez az adatgazdagsághoz képest a *Verbotbuch*-ban sokkal kevesebb információt találunk: 27 tiltás vonatkozik szőlőkre. A negyvenes évek végétől gyakrabban követik azt, a várostörténeti kutatás szempontjából öröndetes szokást, hogy megjelölik a dűlőnevet. Összesen 11 esetben szerepel ilyen adat. Többek között két-két alkalommal fordul elő a végrendeletekben is gyakran említett *Hohenay* és a *Thonawleuten*, illetve a *Leffler* dűlő. Egy-egy alkalommal olvasható a Vödrich nyugati oldalán található *Hausperg*, valamint a testamentumokban leggyakrabban előforduló Széplaki-dűlő.

A szőlők értékét tekintve a házaknál már részletezett vizsgálati szempontot kell követnünk. Tizenhét esetben ismerjük az adósság mértékét. Ebből öt tiltásnál 10 forint alatt van az összeg, nyolc esetben 10–35 forint közé taksálják a tartozást, egy-egy tiltásban szerepel 40, illetve 80 Aft, végül két tételnél találunk 100 forint adósságot. A terméssel együtt említett szőlőskertek esetében az értékek: 50, illetve 80 Aft. A Végrendeleti Könyv három testamentumában összesen hét szőlő értékét adják meg: 170, 143, 140, 80, 70, 35 és 30 forint.²¹ Megállapítható tehát, hogy a szőlőkre vonatkozó tiltások adósságösszegei jóval közelebb állhattak az ingatlanok tényleges értékéhez, mint a házak esetében. Egy 1555. évi bejegyzésből arról is értesülünk, hogy a tiltó személy fél évvel a

¹⁹ L. még I. 1. 3. alfejezet.

²⁰ AMB PT II. 4 n 2 fol. 213v, 342r, 58r, 240r és 344v.

²¹ AMB PT II. 4 n 2 fol. 231v, 352r, 363v. Elvéve más forrásokban is találunk utalást szőlő értékére, így az *Actionale Protocollum* 1540-ből említ egy szőlőt, amely egy végrendelkezőtől a városra szállt, és később mintegy 30,6 forint értékben eladták. AMB 2 a 2 PA II. fol. 48r.

követelés bejelentése után érvényesítette az abban foglaltakat, és a *Leffler* dűlőben lévő szőlőskert „átment” az ő tulajdonába.²²

Érdemes egy esetet külön is kiemelnünk, annak fontos adalék-információi miatt. Általános jelenség volt, hogy nem csak természetes személyeknek volt lehetőségük ilyen jellegű ingatlanra szert tenni. Vásároltak szőlőt céhek, vallásos testvérületek, ispotályok vagy maga a város is. A vallásos társulatok, mint jogi személyek kegyes adományként elfogadhattak ingó és ingatlan javakat is.²³ A Szent Márton Oltár 1554-ben egy képviselő útján tiltást tesz Mert Pekh egy szőlőjére, a polgár 40 forintos tartozása miatt.²⁴ Amennyiben Pekh nem tudja kiegyenlíteni a tartozást, úgy a szőlő az oltárra, illetve az ahhoz kapcsolódó testvérületre száll. Bár nem ismerjük az ügy folytatását, mindenesetre szemléletes példával szolgál a kegyes társulatok ingatlanszerzésének lehetőségére. A tartozás mögött minden bizonnyal a testvérület hitelező tevékenysége állt. A csak néhány említésben előforduló kertek, malom és majorság nem képeznek megfelelően elemezhető információ-csoportot.

A teljes vagyont célzó tilalmakhoz hasonlóan a készpénzre vonatkozó tiltások sem szolgálnak jelentős többletinformációkkal a tiltás tárgyát illetően. Bár 17,7%-kal ez a második leggyakoribb tiltástípus, az említett információszegénység miatt nem tudunk részletes elemzést végezni. A kategória egyik alcsoportja viszont külön figyelmet érdemel. Összesen 41 olyan esetről tudunk, amikor a tiltást bejegyeztető személy az adós adósát tiltja, pontosabban azt az összeget vagy annak egy részét, amellyel az ő adósának egy harmadik személy tartozott. Az ilyen körbetartozások rávilágítanak a korabeli pénzviszonyok egy fontos jellemzőjére, az általános készpénzhiányra, amelynek egyik következménye volt, hogy a kereskedők igen gyakran alkalmazták az áruhitel intézményét.²⁵ Ez utóbbi eljárás, illetve az ebből adódó elmaradások pedig éppen az olyan típusú források gyarapodását segítették elő, mint a pozsonyi Tiltáskönyv.

A korabeli ügyletek bonyolultságára érdemes egy szemléletes példát idéznünk. Egy Wolf Han nevű személy 1557-ben Jörg Hüpler nürnbergi polgár nevében jár el, amikor is a Hüplernek tartozó váradi kereskedő, Michel Karl adósára tesz tiltást. Az ügy különlegessége abban áll, hogy Karl adósa maga Wolf Han volt, tehát Hüpler képviselőében tulajdonképpen saját tartozását tiltja,

²² AMB VB a i 1 fol. 120v.

²³ Az egyre növekvő vagyon segítségével egyes testvérületek önálló pénzügyi tevékenységbe kezdtek. *Kubinyi András*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. (METEM-könyvek 22.) Bp. 1999. 345. és 348–349. Már a 15. század második felétől egyre összetettebbé vált az említett testvérületek társadalmi szerepe, és feladataik között a jótékonykodás mellett jól megfért a banki tevékenység is. *Gerd Wunder*: Die Bürger von Hall. Sozialgeschichte einer Reichsstadt 1216–1802. Sigmaringen 1980. 92.

²⁴ AMB VB a i 1 fol. 105r.

²⁵ A kereskedelmi tevékenység egyik jellemző módszere volt az árukölcsön. Ennek során a megvásárolt áru ellenértékét az eladó megelőlegezte és a tartozásként megjelenő összeggel megterhelte a vevő vagyonát. Miután a vásárló megfizette az árut, a tartozást semmissé nyilvánították. Az árukölcsön széleskörű alkalmazására a tőkehiány és a biztonságos pénzkezelés érdekében volt szükség. *H. Németh István*: Kassa város archontológiája. Bírák, belső és külső tanács 1500–1700. (FONS Könyvek 3.) Bp. 2006. 27.

más szempontból megközelítve: Han ugyanazon ügyben egyszerre vesz részt a követelő fél képviselőjeként, illetve adósként.²⁶

Mindössze három esetben közölnek információt a pénz eredetéről. Egy-szer az adós tulajdonában lévő ház bérbeadásából származó jövedelmet, egy másik esetben az adós bérét veszik tilalom alá. Végül egy ügynél nem egészen világos megfogalmazásban egy korábbi büntetésből fennmaradó összeget tiltanak.

A továbbiakban áttérünk a tiltás alá vett ingóságokra. Ezen a viszonylag kisszámú, de alcsoportjait tekintve elég széles halmazon belül három nagyobb kategóriát különítettünk el. Az első ilyen kategóriába a kereskedelmi forgalomban részt vevő árukészletet, nyersanyagokat és félkész termékeket soroltuk. Feltűnő ennek a kategóriának az alacsony részesedése. Még inkább figyelmet érdemel ez a tény annak tekintetében, hogy a tiltásoknak jelentős része mögött minden bizonnyal kereskedelmi ügylet állt. Az ebbe a kategóriába sorolt alcsoportok valószínűleg azért vannak mégis kis számban jelen, mivel egyrészt az ingatlanokhoz képest nehezebben volt megállapítható, hogy az adósnak éppen milyen árukészlet, nyersanyag stb. áll rendelkezésére, amelyet tiltani lehet. Másrészt pedig az ilyen jellegű ingóságot nyilván könnyebben el lehetett adni a tiltás ellenére is, mint például egy ingatlant.

Az előbbi érvet támasztja alá egy 1554. évi ügy, amelyben Batthyány („Batyiany”) Ferenc szolgálja, András deák útján tiltja Kecskés Bálintnak (valószínűleg) szállásadója, Tarci Albert házában lévő ingóságait. A szövegben kiemelik, hogy azért kényszerül Batthyány ingóságot tiltani, mivel Kecskésnek nincs a városban ingatlana („nach dem er khain ligund guett hie hat”). Az ügy komolyságát mutatja az 1500 forintnyi összeg, illetve az, hogy a bejegyeztetés után a bíró elfogatta Kecskést, és utasítást adott Tarcinak, hogy a nála elhelyezett készletből semmit ki ne adjon az ügy lezárultáig.²⁷

Az árukészlethez sorolt marhák látszólag a következő kategóriába tartoznának. Nem kérdéses azonban, hogy ezeket az állatokat kereskedelmi céllal tartották. Erre utal az is, hogy a három tiltásból kettőnél nagyobb összeg jelenik meg (mintegy 368 és 450 Aft). Az első esetnél egyaránt említenek mennyiségi és minőségi jellemzőket is: a politikai és vagyoni elithez tartozó Cristof Pfintzinger (1552–54 között kamarás, ezt követően három éven át a belső tanács tagja) tiltja az ugyancsak vagyonos Tarci Albert 75 marháját („tuett [...] verpott auff des Tartzhi Albert viech, nämlich auff 75 haupt stier”).²⁸

Az élelmiszerek, mezőgazdasági termények kategóriájában a borra tett tiltások képeznek olyan csoportot, amelyet érdemes részletesen tárgyalni. Fontos kiemelnünk, hogy a legtöbb esetben olyan bort tiltanak, amely egy harmadik személynél van elhelyezve. Ebből a momentumból — a tiltások témájától kissé elszakadva — következtethetünk a korabeli borértékesítési szokásokra. A kis- és részben a középtermelők ugyanis meg tudták oldani saját boruk kimérését családtagjaik segítségével, a vagyonos rétegnek a több szőlőt is birtokló tagjai vi-

²⁶ AMB VB a i 1 fol. 133r.

²⁷ AMB VB a i 1 fol. 104v.

²⁸ AMB VB a i 1 fol. 102v. Egy esetben találunk információt építőanyag árára: l. I. 1. 3. alfejezet.

szont rá voltak kényszerülve arra, hogy borukat erre specializálódott munkaerő segítségével értékesítsék. Főként olyan szőlőbirtokosokra lehetett ez igaz, akiknek fő megélhetési forrásuk más területről származott. Az ebbe a csoportba tartozó nagykereskedők, gazdapolgárok, kisebb részben vagyonos kézművesek ún. *leitgebereket* fogadtak, akik pontosan megszabott bérezési feltételek mellett gondoskodtak arról, hogy a tulajdonos által rájuk bízott bort a megfelelő haszonnal eladják. További lehetőségként arra kell még gondolnunk, hogy a polgárok borait éppen egy nagytermelőnek számító gazdapolgárnál, és/vagy borkereskedőnél helyezték el, akinek megvoltak az eszközei és lehetőségei jelentősebb mennyiségű bor városon kívüli értékesítéséhez.

Visszatérve a tiltások gyakorlati oldalához, a tartozást behajtani igyekvő személynek is biztonságosabb volt olyan borkészletet tiltani, amely egy ilyen nagykereskedőnél vagy hivatásszerű kimérőnél volt elhelyezve, és nem az adós saját pincéjében pihent. Az ilyen típusú bejegyzéseknek több haszna is van a kutatás számára. Egyrészt információt kapunk olyan — bor értékesítésével nagy tételben foglalkozó — polgárokról, akik egyébként nem szerepelnek másol adósként vagy tiltó személyként. Így jutottunk el például Andre Tischlerhez vagy Lukács Antalhoz, akik borkiméréssel vagy borkereskedelemmel foglalkoztak. Más esetekben a borra vonatkozó tiltás kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy az adott polgár pénzkereseti tevékenységének körét (jobban) behatároljuk. Példaként említhetjük Cristoff Egrer esetét, aki egy alkalommal szerepel tiltott személyként kis összegű adósság miatt. Ebből a szűkszavú bejegyzésből semmi közelebbit nem tudunk meg Egrerről. Egy másik tiltásnál viszont említik, hogy nagy mennyiségű bor van nála elhelyezve, amelyet tiltás alá helyeznek. Ebből következően tehát valószínűsíthető, hogy Egrer fő vagy kiegészítő kereseti tevékenysége összefüggött a bor értékesítésével.

További adalék-információkkal szolgálhatnak az ilyen típusú ügyek olyan személyek esetében is, akikről más forrásokból már viszonylag sok információt ismerünk. A vagyoni elithez és a politikai elit alsó szintjéhez tartozó Cristof Meichsnerrel (három év a belső tanácsban) kapcsolatban például arról tudósít az egyik tiltás, hogy Meichsner jelentős borkészletet tárolt pincéjében. Ilyen információt kapunk a politikai elit egyik legtekintélyesebb személyiségéről, Valt Preusról is (23 év a belső tanácsban, több éven át polgármester). Lényegét tekintve hasonló jelentőséggel bír egy 1553. évi tiltás is, amelyben a pozsonyi várnagy, Hans Gochnitzki egy bécsi és egy somorjai származású borkereskedővel közösen tiltja egy herzogenburgi kereskedő borkészletét.²⁹ Továbbá még az is figyelemre méltó információ, hogy egy ausztriai kereskedő olyan mennyiségű borkészletet tárolt Pozsonyban, amelyre a három követelő személy összesen mintegy 160 forint értékű tiltást tudott bejelenteni.

A borok minőségéről sajnos egyetlen esetben sem írnak, esetleg annyit jegyeznek meg, hogy ez évi vagy a jövő évi szüretből származik az ital. A mennyiség tekintetében is szűkszavú forrásunk. Összesen hét esetben említenek négyféle mértékegységet. A kisebbek az *eimer* és a *vas*, míg a nagyobbak (10 hl fő-

²⁹ AMB VB a i 1 fol. 94r. Az információ közvetve azzal a közismert ténnyel cseng össze, miszerint a Magyarországon szolgáló katonák igyekeztek bekapcsolódni a (bor)kereskedelembé.

lött) a *fuder* és a *dreiling*. Terményeknél, élelmiszereknél nyilván tekintettel kellett lenni arra, hogy ezek egy idő után megromlanak, így a rendezés elhúzó-dásával értelmét veszthette a tiltás.

A személyes ingóságok csoportjai sajnos még olyan korlátozott elemzésre sem adnak lehetőséget, mint a bor. Az adósság összege és a tiltás tárgyát képező ingóság értéke — hasonlóan a korábbi célcsoportokhoz — az esetek többségében itt sem feleltethető meg egymásnak. Csak olyan bejegyzéseknél hajthatunk végre ilyen jellegű azonosítást, ahol a tartozás összege mellett külön részletezve kitérnek az adóssággal megterhelt ingóságok értékére.³⁰

I. 1. 3. A tiltás körülményei

Számos olyan adalék-információt olvashatunk a vizsgált anyagban, amelyek a tiltás „körülményeire” utalnak. Bár összességében a tiltásoknak csak mintegy ötödénél (278 bejegyzés) találunk ilyen jellegű információt, az elemzésnél ezek az adatok sem kerülhetik el figyelmünket, mivel ezek a tényezők is fontos kiegészítő szereppel bírnak. Az említett információs halmaz nagyobb csoportjairól az alábbi táblázat tájékoztat:

I/2. sz. táblázat A tiltás körülményei

Információ-csoportok	N	%
Kereskedelmi ügylet	16	5,8
Kölcsönügylet	41	14,8
Adás-vétel	31	11,2
Munka/termék/szolg. fizetetlenül /megrendelés nem teljesítése	29	10,4
Utalás jogszokásra	12	4,3
Írásos tanúsítványok, hivatkozás korábbi végzésre	43	15,5
Utalás családi ügyre	23	8,3
Tiltás-megújítás	67	24,1
Egyéb	13	4,7
Bizonytalan	3	1
Összesen	278	~100

Az első három csoportban (88 tiltás – 31,8%) valamilyen korábbi pénz-és/vagy ingatlanforgalomra hivatkoznak. Az első alcsoportban konkrét kereskedelmi ügyletet jelölnek meg a tiltás előzményeként. Az ide sorolt tizenhat esetből kilencszer kapunk hírt harmincad-tartozásról, ilyenkor legtöbbször harmincados a tiltó személy. Ugyancsak a harmincadhoz köthető két speciális

³⁰ Egy 1563. évi tiltásban Chaim zsidó kereskedő egy özvegyasszony ezüstműjét tiltja 47 forintra. A lejegyeztetés előtt lemérték az értéktárgyak súlyát, majd két ötvössel felbecsültették azok értékét. Eszerint egy aranyozott kupa, egy egyszerűbb ezüst kupa, valamint egy ezüst öv együttesen 47 magyar forintot és 47,5 dénárt értek. Az asszony átadta az ingóságokat Chaimnak, aki ezután a különbözetet visszajuttatta neki. AMB VB a i 1 fol. 147v–148r.

eset, amelyekben „közös harmincad-tartozásról” értesülünk. Ezeknél olyan kereskedelmi ügylet állt a háttérben, amikor két kereskedő közösen szállított árut és közösen vállalták a harmincad megfizetését. Egyikük valószínűleg a teljes összeget befizette, a másik kereskedő viszont elmulasztotta társának átadni a harmincadból rá eső részt, így előbbi ezt az összeget követeli a pozsonyi Tiltáskönyvből.

Öt esetben hivatkoznak korábbi árukölcsonre. A kereskedelem gyakorlati oldalának vizsgálata szempontjából érdemes ezeket a tiltásokat kiemelten vizsgálni. Az összegek alacsonyok: 7–30 forint között mozognak. Az áru fajtájáról csak egy esetben értesülünk: 1552-ben a képviselőként is gyakran előforduló Ulrich Ehinger vagyonát tiltják kifizetetlen cserepek miatt. Érdekes adalék-információ, hogy 1000 cserép ára 14 schilling volt, Ehinger összesen 26000 cserép árával tartozik.³¹ A többi ügynél sajnos még ennyi adat sem áll rendelkezésünkre, esetleg az áru hozzávetőleges helyét adják meg „aus dem gewölß” kifejezéssel. Megjegyezhető, hogy a kölcsönügyletek, illetve valószínűleg az adás-vételi ügyek egy részét is értelmezhetjük kereskedelmi ügylet speciális fajtáiként. Továbbá az írásos tanúsítványok mögött is gyakran ilyen jellegű esemény állt. Utóbbira utal a *schuldbriefre*, *schuldbuchra* vagy *registerre* történő hivatkozás. Ezen alcsoportokkal kiegészülve a kereskedelmi ügylethez köthető információk részesedése összességében már 50%-hoz közelít.

Az itt vizsgált bejegyzéseknek 14,8%-ánál, 41 tiltásnál említenek kölcsönügyletet. Az esetek nagy többségében (31) csak általánosságban jegyzik meg, hogy korábbi kölcsön képezi a tiltás alapjául szolgáló tartozás háttérét. Ötször említenek zálog/letét-ügyet, illetve két esetben kamatfizetés elmaradását adják meg. Ugyancsak kétszer értesülünk ingóságok korábbi kölcsönadásáról. A korábbi kölcsönök említésénél az adósok között szinte kivétel nélkül pozsonyi polgárokat találunk. Egy-egy esetben lépnek fel követeléssel szentgyörgyi, illetve marcheggi személlyel szemben. A tiltó személyek származását vizsgálva már nagyobb a szórás. A 31 tiltásból csak 15-nél találunk tartozását követelő pozsonyi polgárt. A fennmaradó esetekben két-két alkalommal szerepel kassai, nürnbergi, illetve morvaországi személy, egy-egy tiltásnál pedig Szentgyörgy, Járfalu, Bécs, Grünau, Marchegg és Iglau, képviselteti magát, valamint egy itáliai kereskedő is hivatkozik kölcsönre. Azért érdemes mindezt ilyen részletesen bemutatni, mivel ezek a kölcsönügyletek is jól jelzik, hogy a pozsonyiak „napi kapcsolatban” voltak számos szomszédos és távolabbi régió kereskedőivel.

Huszonhárom esetben ismerjük a korábbi kölcsönből származó adósságok összegét. Három tiltásnál 4–10 Aft, hat esetben 10–19 Aft, öt követelésnél 20–49 Aft, négynél pedig 50–99 Aft között mozog az összeg. A száz forintot elérő vagy meghaladó összegeknél egy pozsonyi és egy járfalui személy kivételével külföldi (nürnbergi, igloui, bécsi, itáliai) kereskedő(k) a tiltó személy(ek). Nürnbergből Bonaventura Hegner képviselője tilt Sebastian Liebhart ötvösnél egy drágakövekkel kirakott klenódiumot, amelyre korábban Liebhart kölcsönt vett fel Hegnertől 100 forint értékben.³² Az isny-i származású, Nürnbergbe be-

³¹ AMB VB a i 1 fol. 85v.

³² AMB VB a i 1 fol. 140r.

házasodott Peter Buffler memmingeni képviselője útján 137 forint értékű korábbi kölcsönre hivatkozva követeli 1545-ben egy pozsonyi polgártól a tartozás kiegyenlítését.³³ Az ilyen előzményt említő, legnagyobb összegű tiltás pozsonyi személy részéről mintegy 200 forintot tesz ki. Ebben Hans Mair örökösei követelik az összeget Chaim zsidó kereskedőtől.³⁴ Egy 1548. évi ügyben „jelenlegi kölcsönről” esik szó. Itt valójában nem is beszélhetünk klasszikus értelemben vett tiltásról, inkább a kölcsönről szóló bizonylatként értékelhetjük a bejegyzést.³⁵

Az értékforgalommal kapcsolatos információk utolsó nagyobb csoportja (31 tiltás) adás-vételi ügyekről tanúskodik. Hat esetben nem határozzák meg közelebbről, hogy mi volt az adás-vétel tárgya. Huszonkétszer hivatkoznak ingatlanügyletre. Ezek a körülmények merőben különböznek azoktól az esetektől, amelyekben az adós házat vagy más ingatlanát tiltják. Azoknál a tiltásoknál, ahol ingatlanügyletet említenek előzményként, a tiltás tárgya 22 esetben *ismert*. Ebből 14 bejegyzésnél készpénzes tiltást találunk. Két-két esetben tiltanak házat vagy szőlőt. Ami az adósságok mértékét illeti, jóval alacsonyabb összegekkel találkozunk, mint azoknál az eseteknél, amelyekben konkrétan házat vagy más ingatlant tiltanak. Nevezetesen az előzményként ingatlanügyletet megjelölő bejegyzéseknél 14 esetben ismert az összeg, ebből nyolc ügyben tíz forint alatt van az adósság, csak négy alkalommal emelkedik 30 Aft fölé, és a legmagasabb összeg is csupán 35 forintot tesz ki. A tiltó személyek között a pozsonyiak döntő többsége regisztrálható: 22 esetben ismert a származás, ebből 15-nél pozsonyi a tiltó személy. Kétszer szerepel szentgyörgyi, illetve a jelentősebb városok közül Bécs (1) és Iglau (1) említhető még. Az ingatlanügyletekhez sorolható még két olyan eset is, amelyben raktárhelyiség vagy bolt bérletéből elmaradt részletek miatt tiltanak. Egy 1564. évi bejegyzésben Cristof Pilhofer felesége nevében egy másik asszonnyal szemben lép fel követeléssel 6,5 forint elmaradt bérleti díj miatt.³⁶

Lényegében az utóbbi esetekhez köthetők azok az ügyek, amelyeknél munka, termék vagy szolgáltatás meg-, illetve kifizetésének elmaradását jelölik meg a tiltás okaként. Összesen 17 alkalommal szerepel kifizetetlen munkavégzés. Sok esetben ismert a követelő személy foglalkozása, így például 1544-ben egy Harreßer nevű lakatos követeli az egyik legtekintélyesebb pozsonyi család tagjától, Martin Kleetől, hogy fizesse ki az általa korábban mintegy kilenc forint értékben elvégzett munkát.³⁷ Harreßer még 1553-ban bukkan fel, amikor ugyancsak munkája ellenértékét követeli az egyik leggyakrabban tiltott személytől, Mathes Rott-tól.³⁸ Még 1544-ben hasonló követeléssel lép fel Kleevel szemben egy ács és egy másik lakatos is 6–8 forint körüli értékben.³⁹ Két évvel később egy üveges kéri számon munkája

³³ AMB VB a i 1 fol. 38r.

³⁴ AMB VB a i 1 fol. 145v–146r.

³⁵ AMB VB a i 1 fol. 57r.

³⁶ AMB VB a i 1 fol. 152r.

³⁷ AMB VB a i 1 fol. 37v.

³⁸ AMB VB a i 1 fol. 97r.

³⁹ A Klee család gazdagságához és tekintélyéhez mérve némileg meglepő, hogy Martintól ilyen kis összegeket is tiltás útján kellett „behajtani”. Martin fivére, Michel Klee a korszakban második

árát egy bádogoson és feleségén, ezúttal összeg nélkül. 1552-ben egy posztónyíró egy másik posztónyírótól követel munkájáért hét forintot.⁴⁰ Hasonló eset fordul elő ugyanebben az évben, amikor is egy cserepező asszony egy másik cserepező feleségétől követel mintegy két forintot elvégzett munkájáért.⁴¹ Egyszer szerepel tetőfedő, és három tiltásban fordul elő kovácsmunka. Az adósság minden esetben alacsony, egyszer sem haladja meg a húsz forintot.

A szolgáltatás szférájából egy fuvarost említhetünk, aki egy fuvarért követel kisebb összeget. E kategória egy speciális fajtájaként értékelhetjük a temetés elvégzését is. Áttételesen egy temetés kifizetésének elmulasztásáról értesülünk, amikor Michel Klee *dienere*, Mathias Perner Simon Jäkel plébános kintlévőségét tiltja. A plébánosnak Valt Pockh özvegye tartozott nyolc forinttal, mivel az asszony nem fizette ki férje temetését.⁴² Egy-egy esetben értesülünk még termény, állat, faanyag és ingóság árának követeléséről. Az eddig tárgyalt információk ellenkező előjelű megfelelői, amikor arra hivatkoznak, hogy a megrendelő előre fizetett, de a megrendelt munkát és/vagy termék leszállítását nem teljesítették (7 tiltás).

A következő csoportot olyan tiltások képezik, amelyeknél utalást találunk jogszokásokra. Öt alkalommal hivatkoznak a város jogszokására. Egy 1552. évi bejegyzésben egy iglaui kereskedő nevében tiltanak egy pozsonyi borbélyt. A részletes kifejtésben a pozsonyi szokásjogra („hiesige Stattprauch”) hivatkoznak, miszerint az adósnak háromszor tizennégy nap áll rendelkezésre a tartozás (41 forint) kiegyenlítésére.⁴³ Ugyanezzel a borbéllyal szemben egy nagyszombati polgár is követeléssel lép fel, melynek során ugyancsak a városi szokásjog által előírt határidő lejártára hivatkoznak.⁴⁴ Egy 1553. évi tiltásban egy marhaüzletből származó tíz forintos tartozásnál jog szerinti („wie recht ausführen”) 14 napos határidőt jelölnek meg.⁴⁵ Végül egy augsburgi polgár tiltásában — az első esethez hasonlóan — hat hetet adnak Mathes Rottnak, hogy egyenlítse ki közel 170 forintnyi tartozását.⁴⁶ A szokásjoghoz kapcsolódó gyakorlati eljárásról is kapunk információt: hat esetben említenek kezességet, egy alkalommal pedig behajtásra adnak utasítást.

leghosszabb időt, 27 évet töltött a belső tanácsban, öt évben polgármester, hat alkalommal pedig a bírói feladatokat látta el. A család pozíciójának javulásához nagyban hozzájárult, hogy az országos politikai elitbe emelkedő Szerencsés Imre (1520 és 1524 között alkincstartó, 1526-ban a pozsonyi harmincad bérlője) özvegye második házasságában Martin Kleehez ment feleségül. Első férje jelentős vagyonáért az asszony folyamatos vitában állt Szerencsés örököseivel (Magyar–Zsidó Oklevéltár. IV. köt. Szerk. Kovács Ferenc. Bp. 1938. 108–111.: Nr. 86–87.). A család bécsi kapcsolatairól is van információnk. Michel Klee második felesége egy Benedikt Fronleitner nevű bécsi polgár lánya volt. Apja halála után a lány résztulajdonosa lett a Tuchlauben környékén található házuknak. *Paul Harrer*: Wien, seine Häuser, Menschen und Kultur. I/1. Wien 1951. 190., 193.

⁴⁰ AMB VB a i 1 fol. 79r.

⁴¹ AMB VB a i 1 fol. 81v.

⁴² AMB VB a i 1 fol. 89r.

⁴³ AMB VB a i 1 fol. 87r.

⁴⁴ Az ügyet bíró elé vitték, ahol az adós ezüst tárgyakkal és egy karniolos aranygyűrűvel részlegen törlesztett, majd később megtörtént a teljes törlesztés is. AMB VB a i 1 fol. 100v.

⁴⁵ AMB VB a i 1 fol. 101v.

⁴⁶ AMB VB a i 1 fol. 121v.

A korabeli jogszokás gyakorlati lecsapódásaként értékelhetők az írásos tanúsítványok is. A tiltások körülményeit kifejtő adathalmazon belül viszonylag jelentős helyet foglalnak el az ide sorolható bejegyzések (15,5%). Amint azt korábban már említettük, külön figyelmet érdemel a tény, hogy ezek az írásos tanúsítványok általában korábbi kereskedelmi ügyletre utalnak. A tartozást igazoló dokumentumok között döntő többségében adósleveleket (*schuldbrief*) említenek. Összesen 32 tiltásnál fordul elő ilyen bizonyító erejű irat hivatkozási alapként. Feltűnő, hogy a tiltó személyek között a pozsonyiak aránya csak 37,5% (az összes tiltó személy 49,3%-a pozsonyi). Öt bécsi és három nürnbergi mellett találunk breslaui (2), iglauri (1), ulmi (1) és váradi kereskedőt (1). Adóssal említésénél 22 esetben ismert az adósság mértéke. Ebből öt tiltásnál találunk 100 forint alatti összeget, hat ügynél 100–200 forint között mozog az adósság, a fennmaradó 11 esetből hatnál 400 forint feletti az összeg, és ezen belül két 1000 forintos tiltásról olvashatunk. Látható tehát, hogy a nagy vagy közepesen nagy összegek irányába mozdul el az itt elemzett metszet. A származás kérdésével együtt vizsgálva nyilvánvaló, hogy a nagy távolságokat átívelő és viszonylag jelentős összegeket megmozgató kereskedelmi forgalomban a tartozás bizonyítására gyakrabban alkalmazták az említett írásokat.

Az adóslevelek mellett két-két esetben említenek még *registert* és *schuldbuchot*. Az előbbiben a kereskedők kiadásaik és bevételeik mellett nyilván kintlévőségeiket is feljegyezték, míg a *schuldbuch* minden bizonnyal a tartozások számontartására szolgált. Ugyancsak két tiltásnál hivatkoznak még jegyző által ellenjegyzett bírói végzésre. Öt alkalommal pedig a kamarától kapott *freibrief* fordul elő. Végül az írásos tanúsítványok speciális fajtáiként értékelhetjük, amikor olyan iratokra hivatkoznak, amelyek háttérét családi ügyekként foglалhatjuk össze: hagyaték, végrendelet (15 tiltás), hitbér vagy hozomány (5), árvaellátás (2) stb.

Amint azt az I/2. számú táblázat is jól mutatja, a legnagyobb csoportot (67) azok a bejegyzések képezik, amelyekben korábbi tiltást újítanak meg. A nagy esetszám ellenére ez a csoport sajnos kevésbé nyújt elemzési szempontokat. Érdekességgént említhető, hogy hét esetben nem található a *Verbotbuch*-ban a hivatkozott tiltás. Feltételezhető tehát, hogy ezeknél az ügyeknél a korábbi tilalmat máshova jegyezték be. Ezt támasztja alá egy 1565. évi ügy, amelyben egy iglauri kereskedő bécsi képviselő közbenjárásával kéri, hogy Bornemisza Tamás vejét, a kölni származású Gerhard Melemet vegyék őrizetbe annak meg nem fizetett tartozása miatt, és kifejtik, hogy Bécsben korábban már tárgyalták ügyet.⁴⁷ A törlesztések vizsgálatához lehet érdekes (l. alább az I. 1. 5. alfejezetet), hogy azoknál az ügyeknél, ahol az eredeti tiltásnál és a megújításnál is ismerjük az összeget, az adósság mértéke a legtöbb esetben nem változott. Némileg pedig meglepő, hogy több olyan tiltást találunk, ahol a megújításnál magasabb összeget jegyeztek be, mint az első tilalomnál.

Legvégül az Egyéb kategória 13 tiltásából hatnál károkozásra hivatkoznak. Egy eset érdekességgént emelhető ki: Hans Mülner brucki polgár 1552-

⁴⁷ AMB VB a i 1 fol. 166r.

ben Mert Hauser pozsonyi polgár borát tiltja a Mülner szőlőjében végzett jogtalan szüret miatt.⁴⁸

I. 1. 4. A tiltás módja

A tiltás módja alatt azt értjük, hogy személyesen vagy képviselő útján történt-e a követelés bejelentése.⁴⁹ Az esetek döntő többségében, nevezetesen 1138 alkalommal (81,5%) személyesen jártak el. Magától értetődő módon a pozsonyi-aktól érkezett tiltásoknál a legnagyobb az utóbbi esetek aránya (95,2%). A fennmaradó 33 ügyben leginkább olyan képvisellel találkozunk, amikor a férj jár el a feleség nevében.

Témánk szempontjából nagyobb figyelemre tart számon az a kérdés, hogy Pozsonyon kívüli személyek milyen arányban voltak jelen személyesen a Duna menti városban. Itt nyilván azokat a városokat érdemes vizsgálni, ahonnan viszonylag jelentős mennyiségű tiltás érkezett. Az északnyugat-magyarországi térségből Nagyszombat (19 tiltás) és Szentgyörgy (13) sorolható ide. Mindkét városból csak két-két olyan tiltást találunk, amelyek bejelentésénél képviselő közreműködését vették igénybe.

Kiemelten érdemes vizsgálnunk a bécsiek körét. Általánosan elfogadott, hogy a pozsonyiak számára az ausztriai, a dél-német és részben az itáliai kereskedőkkel fenntartott intenzív gazdasági kapcsolat centruma Bécs volt, amelyen túl nemigen vitték áruikat a pozsonyiak, hanem általában itt bonyolították le üzleteiket helyi közvetítők segítségével. A bécsiek rendkívül előnyös helyzetben voltak, mivel üzleteik lebonyolításához nem kellett a nyugat-magyarországi városokba utazniuk. A pozsonyiaknak eszerint sokkal gyakrabban kellett felkeresniük partnereiket. A kapcsolatban jelentkező súlyponteltolódásnak tehát a mintegy ötször-hatszor akkora lakosságú Bécset kellett kedvezőbb pozícióba hoznia. A két város kereskedői között fennálló viszony jól árnyalható a *Verbotbuch* adatai alapján. A Tiltáskönyv szerint ugyanis a bécsiek az esetek nagy többségében személyesen jelentették be követelésüket. A bécsi személyektől származó 168 tiltásból mindössze 41-nél vették igénybe közvetítő segítségét. Eszerint az esetek több mint 75%-ában személyesen volt jelen az illető bécsi polgár. Nyilvánvaló tehát, hogy a pozsonyiak napi kapcsolatban álltak számos bécsi kereskedővel, és fontos, hogy utóbbiak gyakran keresték fel magyarországi partnereiket saját városukban.

A dunai útvonal kereskedelmi forgalmában a másik két jelentős város Nürnberg és Augsburg volt. Amennyiben figyelembe vesszük a két dél-német város Pozsonytól számított távolságát, úgy a bécsieknél tapasztalt arányoknál is figyelemreméltóbb, hogy az említett városok polgárai is számos alkalommal személyesen jelentek meg Pozsonyban. A képviselő útján tett tiltások aránya a nürnbergiek esetében még az 50%-ot sem éri el. Az 53 Nürnbergből származó tiltásból 27 esetben személyesen jártak el. Az augsburgiak 47 követelésükből húszat jelentettek be személyesen. Alacsonyabb esetszámokkal, de a sankt

⁴⁸ AMB VB a i 1 fol. 87v.

⁴⁹ A képviselők származását itt csak érintőlegesen tárgyaljuk. A tiltó személyek származásánál részletesen foglalkozunk még a témával, mivel a két kérdéskört együtt érdemes vizsgálni

galleni és az ulmi tiltások is hasonló tendenciát mutatnak. Előbbi csoportban 15 tiltásból kilencnél, utóbbiaknál 16 tiltásból nyolcnál jártak el személyesen. Az itt vizsgált adategyüttes alapján tehát egyértelműen cáfolható az az általánosító jellegű megállapítás, miszerint a dél-német kereskedők nem jöttek volna „túl” Bécsen keleti irányban; bár tegyük rögtön hozzá: a Magyar Királyság „bel-politikai fővárosa” nem feküdt messze a Habsburgok bécsi rezidenciavárosától.

Az eddig vizsgált csoportokon túl a Morva- és Csehországból, illetve a Sziléziából érkezett tiltások szolgálnak még elemezhető halmazzal. Az előbbi térségből érkezett 70 követelés 65,7%-át (46) személyesen jelentették be. A képviselők alkalmazása tehát közel olyan alacsony, mint a bécsiekénél. Mindebből egyértelmű, hogy a morva kereskedők ugyancsak gyakran tartózkodtak Pozsonyban. A sziléziaiaknál 56,6% a képviselő útján tett bejelentések aránya. Ez a térség tehát a dél-német városoknál tapasztalt arányokhoz hasonló tendenciát mutat. Itt is figyelembe kell vennünk, hogy a cseh-morva térséghez képest nő a Pozsonytól számított távolság.

I. 1. 5. Egyéb információk

A forrás eddig még nem elemzett adalék-információi közül a törlesztések kérdésköre szolgál elemezhető információcsoporttal. A közel 1400 tiltás mintegy 11%-ánál értesülünk törlesztésről: 149 bejegyzésnél teljes törlesztés valószínűsíthető, míg tíz tiltásnál részleges törlesztés történt. Az alacsony esetszám ellenére fontos, hogy bepillantást nyerünk a *Verbotbuch*-ban szereplő tartozási ügyek további alakulásába. A teljes törlesztéseknél 126 esetben ismerjük az adósság mértékét. Az adatokból az szűrhető le, hogy leghamarabb, illetve leggyakrabban az alacsony összegeket törlesztették. A tíz forint alatti összegek 38%-kal részesednek, a 10–49 forint, illetve az 50–99 forint közötti kategóriák aránya majdnem pontosan megegyezik az ide sorolható adósságoknak a teljes adatbázison belüli részesedésükkel. A 100–199 forint közöttiek közül csak ötöt törlesztettek. A 200–499 forint közötti kategóriánál még találunk 15 teljes törlesztést, 500 forint fölött viszont már összesen csak nyolc ilyen esetet ismerünk. Két 1000 forintos tétel volt a legnagyobb összeg, amelyet törlesztettek. A részleges törlesztések adósság-összegei viszont az 1–499 forint közötti tartományban egyenletesebb eloszlást mutatnak. Öt tétel 100 Aft alatti, míg szintén öt 100–500 forint közé esik. A két legnagyobb egy 400 és egy 457 Aft értékű tartozás.

A törlesztések és a tiltó személyek származása között nem mutatható ki tendenciaszerű összefüggés. 94 pozsonyi és 10 bécsi mellett szinte az összes jelentősebb város és térség képviselteti magát 1–2 olyan tiltással, amelyet törlesztettek. A tiltott személy foglalkozása szempontjából legnagyobb arányban a kereskedők vannak jelen azok között, akik törlesztették tartozásukat. Az itt jelentkező 30% körüli arányuk azonban messze elmarad az összes tiltott személyhez viszonyított 64,5%-os részesedésüktől. Másképpen kifejezve a 665 kereskedőnek besorolt személyből mindössze 42 törlesztett. Legnagyobb arányban a cserepezők adták meg tartozásukat (tizenháromból 12 mester), ugyan csak magas még ez az arány a pékeknél (12 törlesztés a 32 tiltásból).

Végül egy konkrét példával szeretnénk illusztrálni a *Verbotbuch* adatainak sokrétű hasznosíthatóságát. A vagyoni elithez sorolt kereskedő, Paul Klingen-

schmid kilencszer jegyeztetett be tiltást, az ő vagyonát 16-szor tilalmazták (1547–1564 között összesen legalább 3049 forintot követelnek tőle). Bizonyos értelemben a felhasználható adatok mégis vagyonságát mutatják, azaz az elitbe történt besorolását támasztják alá. Egyrészt a vele szemben tett három legnagyobb összegű tiltást később kisebb értékűre módosították, másrészt a bejegyzések között találunk olyat is, amelyet áthúztak, Klingeschmid tehát rendezte adósságait. Mindkét típusú módosítás arra utal, hogy Klingenschmid folyamatosan törlesztette tartozásait. Fontos továbbá megjegyezni, hogy partnerei között találunk ulmi, breslaui és bécsi kereskedőket, ami a nagy összegekkel együtt arra utal, hogy Klingenschmid jelentős volumenű forgalmat bonyolított le a távolsági kereskedelemben.

I. 2. Információk a tiltó és az adós személyéről

I. 2. 1. A tiltó és az adós személy neve

A tiltást bejegyeztetők között túlnyomórészt férfiakkal találkozunk (1243 tiltás – 89%), a nők aránya mindössze 7,6% (106), 46 esetben pedig nem ismert a tiltó neve. A bizonytalansági tényező több okból eredhet. Ilyen lehet egyrészt a nevek olvashatatlansága, másrészt előfordulnak olyan esetek is, amikor több tiltó személyt említenek, akiknek nemét és számát közelebbről nem határozzák meg (például örökösök). Találkozunk olyan bejegyzéssel is, amikor nem természetes személy a tiltó fél (Pozsony városa, harmincadhivatal, a Magyar Kamara stb.). A nők alacsony részesedése figyelemreméltó, hiszen a korabeli városi társadalmakban enyhe női többséget feltételezhetünk.⁵⁰

A korszak Végrendeleti Könyvében a teljes városi lakosságra jellemző arányokhoz jobban közelítő megoszlást találunk (a testamentumok 40,2%-a nőktől származik). A vagyoni elit tagjaitól származó 106 testamentumon belül még magasabb a nők aránya (46,2%).⁵¹ A két arányszám közötti eltolódás arra enged következtetni, hogy a gazdasági életben és a vagyon felhalmozásában a korabeli nőket a férfiakkal egyenrangú félnek tekinthetjük.⁵²

⁵⁰ Margret Wensky: Die Stellung der Frau in Familie und Wirtschaftsbetrieb im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Köln. In: Haus und Familie in der spätmittelalterlichen Stadt. Städteforschung (a továbbiakban: SF) A/18. 1984. 293.; Richard van Dülmen: Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit. Dorf und Stadt. München 1999. 107. A nőknek a városi munkaszervezetek belüli pozícióihoz általában: Michael Mitteleurer: Familie und Arbeitsorganisation in städtischen Gesellschaften des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. In: Haus und Familie in der spätmittelalterlichen Stadt. SF A/18. 1984. 18–19., 28–29. és Herman Kellenbenz: Die Gesellschaft in der mitteleuropäischen Stadt im 16. Jahrhundert. In: Die Stadt an der Schwelle zur Neuzeit. Szerk. Wilhelm Rausch. Bd. IV. Linz 1980. 8–10.

⁵¹ A vagyoni elitnek a végrendeletek és további pozsonyi források (többek között az 1542–1543. évi adójegyzék és az itt tárgyalt Verbotbuch) információi alapján történő definiálásához l. Tózsá-Rigó Attila: A városi elit családszerkezetének vizsgálata az 1529–1557 közötti pozsonyi végrendeletek alapján. In: Fejezetek Pozsony történetéből szlovák és magyar szemmel. Szerk. Czoch Gábor – Kocsis Aranka – Tóth Árpád. Pozsony 2005. 131–155.

⁵² A fenti megállapítás alátámasztására érdekes példával szolgál az egyik augsburgi kereskedőtársaság ún. Geheimbuchja. Egy 1543. évi lista a társaságnak hitelt nyújtó személyek nevét és a hitelösszegeket tartalmazza. Összesen 109 tételt sorolnak fel. Az összegek változatos képet mutatnak 20-tól 11540 rajnai forintig, de többségében 500–3500 forint között mozognak. Számos női hitelezővel találkozunk: 24 nő szerepel, nagyrészt 500–1500 forint közötti összegekkel, de többször előfordul

Mindezek tekintetében még inkább feltűnőek a Tiltáskönyvben szereplő arányok. A két forrás adatainak ilyen arányú eltérését minden bizonnyal arra vezethetjük vissza, hogy a tiltások jelentős része mögött kereskedelmi ügyletből származó adósság állt. Bár a nők munkája a városi termelés jelentős, sőt egyes szerzők szerint — teljes joggal — nélkülözhetetlen tényezőjeként értékelhető, amely nagyban megnövelte a polgári közösség gazdasági potenciálját, a (nagy)kereskedelmen belül a férfiak szerepének mégis nagyobb jelentőséget tulajdoníthatunk. A döntően női többségű kiskereskedelemmel szemben a távol-sági kereskedelemben már korlátozottabb mértékben adódott lehetőség a nőknek a munkaszervezetbe történő bekapcsolására.

Ezt a gondolatmenetet látszik alátámasztani az a tény is, hogy a nők által bejegyeztetett tiltások inkább kisebb összegű adósságokra vonatkoznak. A nők-nél 69 esetben szerepel számszerűsített adat, ebből huszonegynél 10 forint alatt van az összeg, huszonháromnál 10–50 forint között mozog, 12 tiltásnál pedig 50–100 forint közötti adósságot említenek. A fennmaradó tizenháromból csak két bejegyzésnél találunk 500 forint feletti összeget.

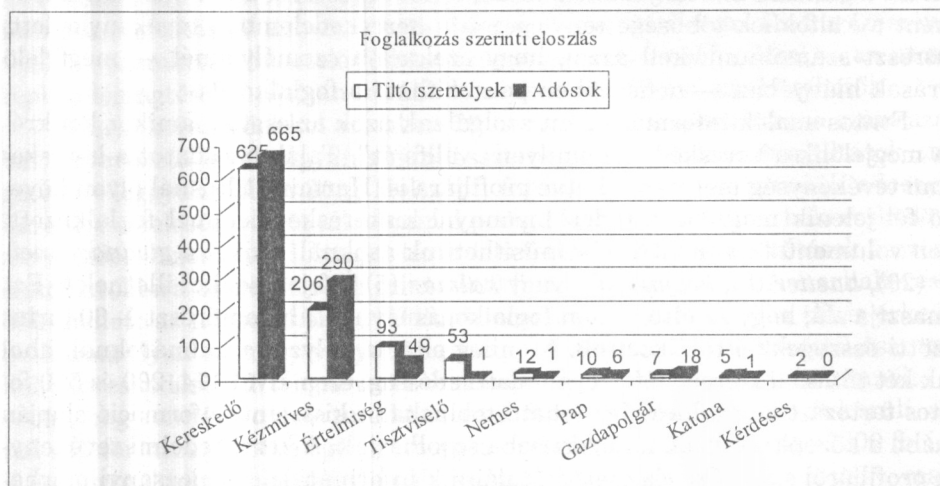
A tiltások tárgyának vizsgálatakor láttuk, hogy létezik olyan tiltástípus, amelynél biztosan tudjuk, hogy nem kereskedelmi ügylet állt a háttérben. Erre a legjellemzőbb példa, amikor hagyatékot vagy hagyatékreszt tiltanak. Össze-sen 138 ilyen tétel szerepel, amelyek mintegy 11%-a származik nőktől. Itt tehát valamivel magasabb a részesedésük, mint az összes tiltó személy körén belül.

A nemek vizsgálatának utolsó szempontja lehet a tiltó és az adós személy-ek nemének összevetése. Eszerint a férfiak ritkábban tiltották nők vagyonát (a férfiyaktól származó bejegyzések 10,3%-a). A gyengébbik nem képviselőinél kétszer olyan gyakran szerepelnek női adósok (a nőktől származó követelések 21,3%-a). A nők tehát — a városi munkaszervezetben elfoglalt helyükből adó-dóan — üzleti ügyeik során gyakrabban kerültek kapcsolatba ugyanazon nemű társaikkal.

I. 2. 2. A tiltó és az adós személy foglalkozása

A Tiltáskönyvben szereplő személyek foglalkozásbeli megoszlását széles adatbázis alapján vizsgálhatjuk. A fő kereseti tevékenységet a követeléssel fel-lépő személyeknél 1013, az adósoknál pedig 1031 esetben tudtuk meghatároz-ni. Először azt vizsgáljuk, hogy a foglalkozási ágak milyen arányban vannak je-len a két csoportban. (A foglalkozási ágak merev elhatárolása persze nem min-den esetben lehetséges, hiszen egy személy több területen is tevékenykedhe-tett, és nehéz egyértelműen meghatározni, melyik tevékenységi kört tarthatjuk elsődleges kereseti forrásának.)

nak 3000 forint feletti kölcsönök is, két esetben 8000 forint felett van a nők neve mellett feltüntetett összeg, sőt a legmagasabb hitel is egy özvegyasszonytól származott: 11540 rajnai forintot kölcsönzött a társaságnak. Stadtarchiv Augsburg; Kaufmannschaft und Handel (217). Literalien 5. Handelsbuch von Anton Haugsen, Hans Langenauer, Ulrich Linck 1532–1549. fol. 68v–70r. Hasonló adatokat találunk a hitelezők 1545. évi felsorolásában. Uo. fol. 99v–101r.

I/3. sz. ábra **Tiltó személyek és adósok foglalkozásbeli megoszlása**

Korántsem meglepő, hogy mindkét csoportban igen jelentős a kereskedők aránya, hiszen — amint már többször említettük — a követelések háttérében gyakran állhatott kereskedelmi ügyletből származó adósság. A foglalkozás megállapításánál részben éppen ez az előfeltételezés okozhat némi arányeltolódást a kereskedők javára. Ha ugyanis nem jelölték meg konkrétan a foglalkozást (mint a kézműveseknél vagy a szellemi foglalkozásúaknál), vagy nem volt viszonylag biztos ráutaló információ (mint a gazdapolgároknál), illetve más forrás sem szolgáltat használható adatokkal, akkor az illetőt kereskedőnek soroltuk be. Nem kapott viszont kereskedő-besorolást az adott személy, ha egyszeri, alacsony összegű tiltással szerepelt, illetve olyan adalék-információ említése is kizáró ok volt, amely megkérdőjelezte, hogy az adósság háttérében kereskedelmi ügylet állt volna (például hagyatéki ügyek).

Az értelmiségi szakmáknál és a kézműveseknél legtöbbször a név után megjelölték a foglalkozást. Az iparosoknál — bár ritkábban — más pozsonyi forrásokban kézművesként azonosítható rokonok említése, esetleg a tiltásban szereplő szerszámok vezethettek még nyomra. A gazdapolgároknál a jelentős bormennyiségre vagy szőlőkre történő hivatkozás volt döntő momentum. A nők besorolása férjük foglalkozása alapján történt. A besorolási szisztémából adódóan természetesen előfordult, hogy az illető személy foglalkozási ágak szerinti kategorizálása bizonytalan maradt. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a továbbiakban elkülönítve vizsgáljuk a tiltó és a tiltott személyek foglalkozásbeli megoszlását, illetve a foglalkozási ágakon belüli csoportokat.

A fentiek tekintetében a kereskedők csoportjánál kevésbé célravezető az adósságok mértékét vizsgálni, hiszen azokban mindenképpen jelentős arányel-

tolódást tapasztalhatunk a nagyobb összegek felé. Az adósságukat követelők mintegy 62%-a kereskedő. Ami a származást illeti, a pozsonyiak részesedése jóval alacsonyabb (25,8%) ennél a csoportnál, mint az összes tiltó személy körén belül. A külföldiek pedig jócskán túlerepresentáltak, nevezetesen 65,4%-kal. Mindez leginkább két tényezőnek köszönhető: egyrészt a nem pozsonyiak és főként a külföldiek többsége ténylegesen a kereskedelemben tevékenykedett, másrészt számolnunk kell azzal, hogy ezeknél a személyeknél — megfelelő források hiányában — nehezebben pontosítható a foglalkozás.

Fontos adalék-információként szolgálnak azok az esetek, amikor konkrétan megjelölik a kereskedő valamilyen „vállfaját”. Találunk adatot a kereskedelmi tevékenység méretére, illetve profiljára is. Harminc tiltásnál olyan követelő fél jelenik meg, aki minden bizonnyal kiskereskedelemmel foglalkozott. Ilyen volumenű forgalmat valószínűsíthetünk azoknál, akiket a *gwandschneider* (20), *huetter* (8), *kramer* (5), vagy *kalmár* (5) kifejezésekkel illetnek.⁵³ Ezt támasztja alá, hogy az első három foglalkozásnévénél túlnyomórészt 1–60 forint közötti összegekkel találkozunk. Némileg eltér a helyzet a kalmároknál, ahol csak két tiltásnál szerepel 100 forint alatti adósság, ezen kívül 174, 200 és 500 forintos tartozást követelnek. Így tehát utóbbiakat a kisszámú információ alapján inkább a középkereskedő kategóriájába sorolhatjuk. A kereskedelmi tevékenység profiljáról sajnos kevés esetben találunk információt: két pozsonyi marhakereskedő három tiltása szerepel a városkönyvben.⁵⁴ Tizenegy kereskedősegéd szerepel, egy kivételével mind pozsonyiak, és alacsony (6–40 forint) összegeket követelnek.

Az adósok 64,5%-a kapott kereskedő-besorolást. Feltűnő, hogy e csoport közel negyedénél szerepel közép- vagy kiskereskedelemre utaló kitétel. Ez részben abból is adódhat, hogy az adósok között jóval nagyobb a pozsonyiak aránya (mintegy 80%), ebből kifolyólag pontosabban meg lehetett határozni a foglalkozást, másrészt elfogadható az a feltételezés is, hogy a városon kívülről érkező követelések bejegyzői között ténylegesen több volt a nagykereskedelemmel foglalkozók aránya. A velük kapcsolatban álló pozsonyiak pedig nyilván felvásárlói voltak a behozott áruknak. A gazdasági kapcsolatok itt vázolt viszonyait igazolja az is, hogy az adósok között jóval jelentősebb a kézművesek aránya (34,9%, szemben a tiltó személyek közötti 21,1%-os részesedésükkel). A városon kívülről érkező áruk felvásárlói voltak tehát a pozsonyi közép- és kiskereskedők. Amint azt említettük, az ide sorolható megnevezések az adósok között jóval gyakrabban fordulnak elő: *huetter* (69!), *gwandschneider* (27), *kramer* (21) és *kalmár* (8). Az összegek tekintetében az utóbbi két kifejezésnél a tiltó szemé-

⁵³ A *gewandschneider* megnevezésű szakma képviselői, másképpen a „kamrás urak” a végposztóból lemerített mennyiséget adták el a kistételben vásárló vevőknek. *Bessenyei József*: Menekültek... A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében. Miskolc–Bp. 2007. 26.

⁵⁴ Más forrásokból még számos további információ kerülhet elő a kereskedők tevékenységéről. Tudjuk például, hogy a bécsi Hans Straub többek között gabonakereskedelemmel foglalkozott, melynek folytatására halála után örökösei is engedélyt kértek a kamarától. Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv (továbbiakban: ÖStA FHKA HKA) Hoffinanz Protokolle (HP) W. Nr. 189. fol. 109v. Straub Franz és Raimund nevű fia szerepel a Tiltások könyvben.

lyeknél már ismertetett tendenciához hasonló adósságokat találunk. A *huetter* foglalkozásnévénél 61 esetben ismert az összeg. Nyolc tiltás kivételével 1–60 forint közöttiek, négy ügynél találunk 100–200 forint közötti összeget, végül egy tiltás közelíti meg a 300 forintot. A *gwandschneiderek* esetében 24 tiltásnál ismert a tartozás. Ezek kb. egyharmada 15–50 forint közötti, hat esetben 100–200 forint és hat tiltásnál 200–500 forint közötti összeg fordul elő. Ezek a személyek tehát — szemben a követelő félként fellépő *gwandschneiderekkel* — az itt szereplő adósságtételek alapján inkább középkereskedőként értelmezhetők.

Marhakereskedőkkel szemben 16 követelést jelentettek be, a szám azonban félrevezető lehet, ugyanis mindössze négy adóst találunk a tiltások „mögött”. A leggyakrabban Jörg Holtzapfl fordul elő: hétszer egyedüli adósként, háromszor feleségével, öt alkalommal pedig Mathes Göschl marhakereskedővel, aki minden bizonnyal Holtzapfl társa lehetett. Ha elosztjuk a tiltások összegét, akkor utóbbira összesen több mint 4000 forint adósság jut.⁵⁵ A marhakereskedők mellett az adósok között találunk posztókereskedőt is. Tíz tiltás érkezett be három ilyen személy vagyona, közepes (80–200 forint közötti) összegekkel. Kereskedőségéd megnevezés hat adósnál fordul elő, figyelemreméltó viszont, hogy ennél a csoportnál közepes (három tiltásnál 100 forint körüli, egy-nél 442 forintos), illetve egészen nagy összegekkel is találkozunk (2200 forint). E csoportnál tehát inkább valamely jelentősebb kereskedőtársaság vagy -család képviselőiről beszélhetünk, nem pedig egy kereskedő mellett dolgozó kisegítő személyről.

Bár arányában a politikai és az értelmiségi elit képviselői a kézműveseknél alacsonyabb részesedéssel vannak jelen, mégis a kereskedők után ezt a két csoportot kell tárgyalnunk. A tisztviselői kar nem értelmezhető a kereskedők-höz vagy a kézművesekhez hasonló „tisztá” foglalkozásbeli kategóriaként, hiszen a politikai elit túlnyomórészt a kereskedők közül került ki. Az értelmiség kapcsán kiemelendő, hogy éppen az 1550-es évektől tapasztalható az az általános tendencia, miszerint a városokat vezető elitréteg nagykereskedői és tehetőse kézművesei mellé vagyon és tekintély terén egyre inkább felzárkózik a városi értelmiség.⁵⁶ Hasonló folyamat kezdeti szakaszáról tanúskodnak a tárgyalt időszakból származó pozsonyi végrendeletek adatai is, továbbá kiemelendő, hogy az itt vizsgált városkönyv információi szerint a szellemi foglalkozást űzők a kézművesekhez képest jóval nagyobb összegekre tesznek tiltást.

A pozsonyi városvezetésből csak egy bíró fordul elő: Hans Vischer öt tiltásban. Apja, Michel Vischer a vagyoni felső réteghez tartozott és több éven át volt belső tanácsos. Fia, Hans valószínűleg 1544-ben lett először esküdt taná-

⁵⁵ Más forrásokból tudjuk, hogy további adósok is kereskedtek marhával. Wolf Hohenkircher kilenc alkalommal szerepel adósként. Összadóssága 1170 forintot tesz ki. Pozsonyiak mellett kapcsolatban volt iglalui, járfalui és két nürnbergi kereskedővel is. Cristof Magertől négy tiltásban követelnek összesen mintegy 73 forintot. A *Verbotbuch* nem szolgál információval Hohenkircher és Mager foglalkozását illetően. A kamarai iratokból viszont tudjuk, hogy 1546-ban 200 marha vámmentes hajtására kértek engedélyt. A kamara 100 gulden értékben ad mentességet a harmincad fizetése alól. ÖStA FHKA HKA HP W. Nr. 195. fol. 78r.

⁵⁶ Heinz Schilling: Vergleichende Betrachtung zur Geschichte der bürgerlichen Eliten in Nordwestdeutschland und in den Niederlanden. In: Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und in Nordwestdeutschland. Szerk. Heinz Schilling – Herman Diederiks. SF A/23 1985. 9–13.

csos, a negyvenes években még legalább három alkalommal tagja a grémiumnak, 1550-ben pedig polgármester, majd 1552-től három éven át bíró, 1568-ig a bírói és az esküdt tanácsosi cím váltakozik pályáján. Hét alkalommal szerepel bíróként, és összességében legalább 16 évben tagja a belső tanácsnak. Az általa kialakított kapcsolatrendszer minőségét mutatja, hogy adószai között szerepel többek között a vagyonos dél-német származású kereskedő Ulrich Ehinger és a pozsonyi vagyoni és politikai elit egyik tekintélyes tagja, Georg Zimerman esküdt tanácsos. Két polgármester szerepel tiltó személyként. Kétszer lép fel követeléssel az egyik legtekintélyesebb pozsonyi család tagja, Michel Klee. A húszas évek elején kamarás, az évtized közepén már esküdt tanácsos. Pályája 1530-tól vesz nagy lendületet, ekkor választják először polgármesterré, utána öt éven át bíró, majd három éven át esküdt polgár. A negyvenes években két alkalommal polgármester, egy évben pedig bíró, 1544 és 1558 között pedig még legalább 12 évben esküdt tanácsos. Csak egy esetben ismert a bejegyeztetett adósság összege: 148 forint. A másik polgármester, Wolfgang Kögl öt éven át volt esküdt tanácsos, ebből egy évben polgármester. Végül tizenegy tiltás származik három városkapitánytól, többségében 50 forint körüli összegekkel, egy esetben találunk 80 és 140 forintos adósságot. Ezt a személyt mindig az esküdtek között említik, így ezzel a tisztséggel a korszakban tulajdonképpen tizenháromra emelkedik a belső tanács tagjainak a száma.

A politikai elit köréből a belső tanács tagjait találjuk legnagyobb számban a tiltó személyek között: a korábban már említett Michel Klee (12 tiltás), Mert Zirkendorfer (8), Sigmund Luttenberger (6) és Cristof Pfintzinger (2). A kiemelkedő vagyonú Zirkendorfer tíz éven át volt a grémium tagja, Luttenberger pedig 1554–1567 között nyolc évben volt esküdt tanácsos. Pfintzinger esküdt tanácsosi tisztsége mellett városkapitányi, illetve külső tanácsosi minőségben is megjelenik. Az összegek igen nagy szórást mutatnak: hét esetben 10 forint alattiak, öt-öt tiltásnál 10–50, illetve 50–100 forint közöttiek, végül találkozzunk 517, 658 és 700 forintos követeléssel is. Az említett pozsonyiakon kívül két ügyben szerepel még a bécsi belső tanács egyik tagja, Michel Otttrer. Tudjuk, hogy jelentős vagyont halmozott fel: két háza és egy boltja volt Bécsben a *Tuchlaubenen*, emellett első feleségén keresztül a *Kohlmarkton* található *A fekete sashoz* nevű házban szerzett tulajdonjogot, illetve második feleségének köszönhetően rövid ideig egy a *Rotenturmstrassén* lévő háznak is résztulajdonosa lett.⁵⁷ A bécsi külső tanács tagjai közül Leopold Carl fordul elő.⁵⁸

A korszakra általánosan jellemző, hogy a városi bürokrácia kiszélesedésével és a központi igazgatás differenciálódásával egyre több olyan tisztséget kellett ellátni, amelyhez már magas fokú képzettségre volt szükség. A nagy valószínűséggel szellemi foglalkozásból élő személyekhez 93 tiltás köthető. Egyik legnagyobb csoportjuknál (19) nem tudjuk pontosítani a foglalkozás jellegét. Az ilyen esetekben ugyanis csak a *deák*, *magister*, *schueler* megnevezések utalnak a valószínűsíthető szellemi foglalkozásra. Egyet kell értenünk Ember Győző

⁵⁷ Harrer, P.: Wien i. m. I/2. 1951. 338–340.; *Uő*: Wien i. m. VII. 1957. 23.; *Uő*: Wien i. m. I/3. 1952. 667.

⁵⁸ Harrer, P.: Wien i. m. I/3. 1952. 565.

megállapításával, miszerint bizonytalan, hogy ezek a megnevezések tényleges foglalkozást, végzettséget vagy csak írni- olvasni tudást jelöltek.⁵⁹ Egy tiltásnál bizonyosak lehetünk abban, hogy a deák kitétel végzettséget takar: Ferenc *Dyak* ugyanis Bornemisza Tamás veje, Gerhard Melem *diener*eként jelent be tiltást Melem hagyatékára 165 forint értékben.⁶⁰ Ezek a személyek mintegy 50%-ban 10–50 forint közötti adósságért lépnek fel, négy esetben pedig 100 forint fölötti (150 és 450 közötti) összegekkel találkozunk. Egy részük tehát — Ferenc deákhhoz hasonlóan — komolyabb kereskedelmi tevékenységet is folytathatott.

A városi adminisztrációban foglalkoztatott értelmiségiekről már gazdagabb információval rendelkezünk. A *Verbotbuch*ban többek között városi jegyző (3 tiltás), kamarás (9), vásárbíró (1), kamarai írnok (2) és kamaraszolga (1) jelenik meg. A fontosabb adminisztratív hivatalok betöltésénél már nem csak a gyakorlati jártasság volt a meghatározó, hanem a megfelelő elméleti képzettség is. A városi hierarchián belül megnőtt a jogi végzettségűek szerepe. A bírót, a polgármestert és az esküdteket évenként választották újra, és ha még a gazdag polgárok között öröklődtek is ezek a tisztségek, egy huzamban 3–4 évnél tovább ritkán látta el őket egy személy. A jegyző és a kamarai írnok viszont több éven át megszakítás nélkül a helyén maradt, ami növelte e személyek tekintélyét, hiszen a városi bürokráciában ők jelentették a folytonosságot, és jól kiismerték magukat a politikai viszonyokban is.⁶¹

A számadáskönyvek tanúsága szerint a jegyző volt a legjobban fizetett alkalmazott. Évi 52 fontdénárt kapott, és előfordult, hogy még ezenfelül is juttattak neki pénzt külön feladatok elvégzéséért. A számadások a jegyző után a kamarai írnokot és a kamaraszolgát említik. Mindketten 26–26 fontdénár fizetésben részesültek. A pénzbeli juttatáson felül hivatali ruházatról is gondoskodott számukra a város. A Tiltáskönyvben Schedel felesége és Stützl özvegye szerepel. Előbbi 150 forintos tartozásra jelent be tiltást, utóbbi egy kisebb összeget követel. Kilenc tiltás származik két városi kamarástól: Mert Vorstertől (1), illetve Cristof Pfintzingertől (8). A kamarási tisztség mindkettőjük számára csak kiindulópontul szolgált további karrierjükhöz: Vorster 3–3 éven át volt esküdt tanácsos, illetve városkapitány (Pfintzingerről korábban már szóltunk). Utóbbi többségében 100–400 forint közötti adósságokat követel, összesen 1148 forint értékben. Az említetteken kívül szerepel még két iskolamester.

⁵⁹ *Ember Gyűző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp. 1988. 461.

⁶⁰ AMB VB a i 1 fol. 159v.

⁶¹ *Wunder G.*: Die Bürger von Hall i. m. 46. és *Jörg Rogge*: Für den gemeinen Nutzen. Politisches Handeln und Politikverständnis von Rat und Bürgerschaft in Augsburg im Spätmittelalter. Tübingen 1996. 135. A pozsonyi jegyzői tisztséget 1529–1545 között Michel Stützl, 1546–1552 között Heinrich Schedel, végül 1552–1571 között Thomas Entzenweiß viselte. Ugyanebben az időszakban 11 személy töltötte be a bírói posztot. A kora újkori Bécs bürokratikus berendezkedését vizsgálva Josef Pauser a városigazgatás „sarkkövéként” értékeli a városi jegyzőt, l. *Josef Pauser*: Verfassung und Verwaltung der Stadt Wien. In: Wien. Geschichte einer Stadt. Bd 2. Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert). Szerk. Peter Csendes – Ferdinand Opll. Wien–Köln–Weimar 2003. 64. Kiss András a „városi írásbeliség letéteményeseként” aposztrofálja a nótáriusokat. Kiss András: Más források – más értelmezések. Marosvásárhely 2003. 205., ill. 130.

Az értelmiségi elit részéről találunk még három gyógyszerészt (összesen 6 tiltással). Ők az orvosokhoz képest rangban és vagyonban alacsonyabban találhatók, de még a polgárok felső rétegéhez tartoztak. A 15–16. században a gyógyító tevékenységet csak kisebb részben végezték maguk az orvosok. A polgárok betegség esetén gyakrabban keresték fel a gyógyszerészeket, akik kereskedelemmel is foglalkoztak, és orvosságok mellett gyakran árultak gyertyát, viaszt és egyéb speciális árukat. A jórészt maguk előállította orvosságokat csak náluk lehetett megvenni, így jelentős szerepük volt a város egészségügyében.⁶² Mindennek tekintetében némileg meglepő, hogy kizárólag 10 forint alatti összegekre jelentenek be követelést.

A legnagyobb csoportot nem a városi, hanem a kamarai alkalmazottak alkotják. Harmincadosok 29 tiltást jegyeztettek be. Korábban a harmincad-tartozásoknál már érintettük ezt a csoportot (l. az I. 1. 3. alfejezetben). Ki kell itt térnünk arra, hogy a központi igazgatási szervek a tanult polgárok számára fontos felemelkedési lehetőségként szolgáltak. A Magyar Kamara alsó hivatalnoki kara jelentős részben polgári származású értelmiségiekből állt. A kamarai állások vonzó karrierlehetőséget kínáltak. A harmincadhivatali és -ellenőri állások keresettek voltak.⁶³ Az említett közel harminc bejegyzés 13 harmincados-tól származik. Az értelmiségiek közül itt találkozunk a legmagasabb összegekkel. Huszonegy esetben ismert a tartozás: nyolc tiltásnál 100 forint alatt, hat esetben 100–200 forint között, öt bejegyzésnél 200–500 forint között mozog. Egy-egy ügynél pedig 1000, illetve 2000 forintos követelésről olvashatunk. A szellemi foglalkozásúak közül tehát ezeknek a személyeknek voltak a legnagyobb kintlévőségeik, amiből közvetve a harmincadosok jelentősebb gazdasági potenciáljára következtethetünk, még ha feltételezzük is, hogy a tiltások egy részét a kamara nevében jelentették be. Kiemelhető Paul Posel (Pesl), aki 1538-tól a Mária királyné kezén levő pozsonyi harmincadcsoportnak volt királyi ellenőre és az általa vezetett napló jelentős forrásértékkel bír a témával foglalkozó kutatások számára.⁶⁴ Az itt felsoroltakon kívül a tiltó személyek közül említhető még postamester, városi mérő és városszolga, seborvos, királyi kamarai szolga, hadi számadásmester vagy az esztergomi érsek udvarbírája.

Elkülöníthető egy kis létszámú bécsi csoport, amelynek tagjai hasonlóan sorolhatók be. Így Hans Marb, Bécs város bírósági ülnöke hat tiltást jelent be, 200–500 forint közötti értékben. Adósai között harmincadost és kalmárt is találunk. Marb Bécsben legalább négy házban volt teljes vagy résztulajdonos.⁶⁵ Hans Ebersdorffer bécsi gyógyszerész a *Graben* sarkán lévő, *A vörös kereszt*hez címzett gyógyszerterárat vezette 1563 és 1566 között.⁶⁶ Mathes Hueber kamarai alkalmazott volt, és feleséget is ebből a körből választott magának, egy másik

⁶² Kubinyi András: Gesundheitspflege in den mittelalterlichen Städten Ungarns. In: Stadt und Gesundheitspflege. Szerk. Bernhard Kirchgässner – Jürgen Sydow. Sigmaringen 1982. 98–99.

⁶³ Frederik Federmayer: Lepold Peck (1560–1625) kincstárnok és családja. In: Fejezetek Pozsony történetéből i. m. 158.

⁶⁴ Ember Gy.: Magyarország nyugati külkereskedelme i. m. 24–25., 28., 37.

⁶⁵ Harrer, P.: Wien i. m. I/2. 1951. 435., i. m. IV/1. 1954. 60., 185., i. m. IV/3. 1955. 662. Ezek közül a *Rotenturmstrassén* található ingatlant 2200 fontért vette. i. m. IV/1. 1954. 60.

⁶⁶ Harrer, P.: Wien i. m. I/1. 1951. 154.

kamarai alkalmazott özvegyét vette el az 1550–1560-as évek fordulóján. A hozomány jelzi a házasuló felek magas társadalmi státuszát: az asszony egy a Szent Mihály téren lévő házat hozott a házasságba, a ház értékét 2000 font körülire taksálták.⁶⁷ Michel Jäger bécsi polgár és kamarai tanácsos alacsony összeg miatt jelent be tiltást.⁶⁸ Végül említhető még Dr. Johann Baptista Pacheleb, a bécsi egyetem rektora, aki egy 100 forint körüli adósság miatt tesz egy alkalommal tiltást Pozsonyban.⁶⁹

Az adósok között már jóval alacsonyabb az értelmiség részesedése. Összesen 49 tiltást jelentettek be ilyen személlyel szemben. A legnagyobb csoport itt is a *deák*oké (17). Előfordul még harmincados (10), kamarai tisztviselő (6), iskolamester (5), városi mérő (4), postamester (3), orvos (2) és királyi építési írnok (1). A városi vezető réteghez kapcsolódó tisztviselők közül egyetlen esetben szerepel ispotálymester.

A tiltó személyek között a második legnagyobb csoport a kézművesség és a szolgáltatás területéről kerül ki (20,3%). Összesen 49 szakma képviselői szerepelnek a forrásban, legnagyobb arányban a fa- és fémipar kézművesei. A legnagyobb csoport a kovácsoké 34 tiltással. Hat alkalommal fegyverkovács, egy tiltásban pedig rézkovács szerepel. A követelt összegek fényében vizsgálva már jóval kisebb jelentőséget tulajdoníthatunk a kovácsoknak. Huszonhárom esetben ismert az összeg, amely 11 alkalommal a tíz forintot sem éri el, további hat esetben 10–35 forint között mozog, három kovács 100–150 forint közötti összeget követel, és a legnagyobb egy 480 forintos tartozás. A fegyverkovácsoknál 5–57 forint közötti követelések merülnek fel. A vizsgált kézműves-alkategóriában a második legnagyobb a pintérek csoportja (11 bejegyzéssel), valamint ötvösök és lakatosok szerepelnek még nagyobb számban (5–5). A pintéreknél kilenc esetben ismerjük a követelt összeget: 0,7–34 forint közöttiek. Némileg meglepő, hogy a kézművesek felső rétegéhez tartozó ötvösöknél is hasonló értékű követelésekkel találkozunk: a legmagasabb összeg is csak 62,5 forintra rúg.

Számszerűleg a második kategória a textil- és bőripar 43 bejegyzéssel. Itt már kiegyensúlyozottabb az eloszlás az egyes szakmák között: A leggyakoribbak: tímár (10), szabó (8), varga (7), valamint a szűcs (4) és a posztónyíró (4). A tímárok tiltásaira is a kis összegek (1–15 forint) jellemzőek, egyszer találkozunk egy 112 forintos követeléssel. A 7–8 tiltással jelentkező szakmáknál hasonló összegek (általában 1–40 forint) jelennek meg. Az élelmiszeripar területéről (36) leginkább pékeket (18) és mészárosokat (12) találunk. Előbbieknél 3–50 forint közötti összegek jellemzőek, egy tiltás vonatkozik 500 forintra. A mészárosoknál hasonló összegeket regisztrálhatunk, egy-egy alkalommal találunk 100 és 180 forintos követelést. Az építőipar területéről (25) jelentősebb

⁶⁷ Harrer, P.: Wien i. m. VI/2. 1957. 392.

⁶⁸ AMB VB a i 1 fol. 106v. Kamarai tisztségéhez: Harrer, P.: Wien i. m. IV/1. 1954. 155.

⁶⁹ Pacheleb pályája elején — 1545–1547 között — kamarai prokurátorként tűnik fel (ÖStA FHKA HKA HP W. Nr. 194. fol. 53v., uo. W. Nr. 195. fol. 130v., uo. W. Nr. 197. fol. 2r). A század elején a Magyarországról Ausztriába (vissza)települt, tekintélyes Edlasperg családba házasodott be. Harrer, P.: Wien i. m. IV/1. 1954. 30. és Gecsényi Lajos: Az Edlasperg-ügy. A magyar kereskedők bécsi kapcsolatai a 16. század első felében. Történelmi Szemle 35. (1993: 3–4. sz.) 286.

számban ácsok (7) és üvegesek (7) képviseltetik magukat. Az utóbbi két csoportnál is 1–40 forint közötti összegek jelennek meg.

Utolsó alkategóriaként a szolgáltatás körébe tartozó szakmák különíthetők el. A 30 bejegyzés közel fele molnároktól származik (13). Tizenegy esetben ismert az adósság mértéke, ebből öt tiltás a korábbiakhoz hasonló alacsony tartományba sorolható, a fennmaradó hat bejegyzésből egy-egy alkalommal 240 és 436 forintos kintlévőséget követelnek, négy tiltásnál pedig 300 forintos adósság jelenik meg. Utóbbiak egy pozsonyi molnár nevéhez fűződnek, aki két személytől követel 300–300 forintot, és a két tiltást még ugyanabban az évben újra bejegyezteti. Pozsonyon kívülről Hans Liechtenperger, bécsi vendéglős ismert, aki a korábban már említett Michel Jäger kamarai tanácsos sógora volt.⁷⁰ A kézműipar és a szolgáltatás területén tevékenykedő személyek tehát általában kis összegű kintlévőségeket követeltek, csak a kovácsoknál és a molnároknál tapasztalhatók több alkalommal közepes nagyságú adósságok.

Az adósok körében magasabb a kézművesek aránya (28%). Összesen 47 szakma képviselteti magát. A korábban vizsgált alkategóriák szerinti eloszlás merőben más képet mutat. A legtöbben az élelmiszeripar területéről kerülnek ki (80). A két leggyakoribb szakma a mészárosoké (37) és a pékeké (32). Bár mindkét szakma elsősorban helyi piacra dolgozott, a mesterek közül minden bizonnyal sokan bekapcsolódtak a kereskedelembe. A mészárosok utóbbi tevékenység eredményeként a kézművesek legvagyonosabb rétegéhez tartoztak.⁷¹ A mészárosoknál 27 esetben ismert az adósság összege. Nyolc tiltásnál 25 forint alatt van az összeg, négy ügyben 60–100 forint közötti az adósság. Ugyancsak nyolc tiltásnál közepes (100–200 forint) összeggel találkozunk, és a kézműveseknél tapasztaltakhoz képest feltűnően nagy a 200 forint feletti adósságok aránya: öt esetben 200–500 forint, két tiltásnál 500 forint feletti a summa, a legmagasabb 1032 forint. A pékeknél 28 ismert esetből túlnyomórészt (24 tiltás) 1–50 forint közötti összegeket találunk, csak három esetben emelkedik az adósság 100 forint fölé, és a legnagyobb követelés 373 forintot tesz ki. A két csoport közül tehát inkább csak a mészárosoknál számolhatunk az adósságok hátterét képező jelentősebb kereskedelmi tételekkel. Az élelmiszeripar területéről még a halászok említhetők (7).

A második legnagyobb kategória a textil- és bőripar, 63 tiltással. Kiemelendő, hogy a tiltó személyek közötti nyolc szabóval szemben az adósok között 22 ügyben szerepel ilyen iparos, kettő kivételével mind pozsonyiak. Ez az arányeltolódás nyilván annak köszönhető, hogy a pozsonyi szabók fontos felvásárlói voltak a posztóval foglalkozó kereskedőknek, és az árut gyakran a korábban már említett áruhitel alkalmazásával vették át. Az adósságok terén inkább

⁷⁰ *Harrer, P.*: Wien i. m. IV/1. 1954. 155.

⁷¹ A pozsonyi okleveles anyagból is értesülünk arról, hogy a pozsonyi mészárosok bekapcsolódtak a marhakereskedelembe. A város tanácsa 1550-ben panasszal fordult a kamarához, mert az óvári harmincadnál pozsonyi mészárosokat tartóztattak fel, és árujukat lefoglalták, mivel nem fizettek harmincadot. A városi tanács kéri, hogy adják vissza az árut, mivel az a város ellátását szolgálja. Egy korábbi szerződésre hivatkozva még azzal érvelnek, hogy a város szükségletét képező mennyiséget harmincadmentesen hozhatták át a pozsonyiak. Magyar Országos Levéltár Budapest; Mikrofilm C338 3241.

a 100–200 forint közötti összegek dominálnak. Ebben az alkategóriában említ-
hetők még a vargák és cserzővargák (11), a kötélverők (9) és a szűcsök (6). A
fém- és faipar területéről (38) a pintérek (13), valamint a kovácsok és fegyver-
kovácsok (10) képviseltetik magukat nagyobb számú tiltással. Kevéssel marad
el ettől az alkategóriától az építőipar (36). Mindez leginkább az ácsok (19) és a
cserepezők (13) magas számának köszönhető. Előbbieknél az 1–20 forint közöt-
ti összegek vannak többségben, és a legmagasabb adósság is csak 100 forintot
ér el, a cserepezőktől pedig egy tiltás kivételével 1–10 forint közötti összegeket
követelnek. A tiltó személyek közötti arányukhoz képest jelentősnek mondható
a szolgáltatás terén tevékenykedő adós személyek részesedése 50 tiltással. Leg-
nagyobb számban borbélyokat regisztrálhatunk, 1–50 forint közötti adósságokkal.
Említhetők még a molnárok (9), a kocsisok és fuvarosok (8) és a fürdősök (5).

Az eddig vizsgált kategóriák mellett már csak olyan csoportokat tudtunk
elkülöníteni, amelyek létszámukat tekintve nem adnak lehetőséget széles körű
elemzések elvégzésére. A tiltó személyként fellépő nemesekkel kapcsolatban el-
mondható, hogy egy ötvös kivételével kereskedőktől követelték — túlnyomó-
részt kis és közepes összegű — tartozásuk kiegyenlítését. Egy-egy esetben sze-
repel 440 forint körüli összeg. A gazdapolgároknál öt esetben ismert az összeg:
három tiltásban 1–10 forint között, két tiltásban pedig 140 forint körül mozog.
Amikor gazdapolgár az adós, hasonló összegek jelennek meg.

II. A pozsonyi polgárok városon túlnyúló kapcsolatrendszere (a Verbotbuchban szereplő személyek származása alapján)

Témánk szempontjából központi jelentőséggel bír a származás kérdéskö-
re. A Tiltáskönyv információs bázisán belül ez az a változó, amelynek feldolgo-
zásával fontos adatokat kapunk arra vonatkozóan, hogy a korabeli pozsonyi
polgárok milyen irányú és milyen jellegű városon kívüli kapcsolatokat építettek
ki. Elöljáróban hangsúlyozni szeretnénk, hogy jelen feldolgozással nem célunk
a kereskedelmi forgalom mértékét vizsgálni (a forrás sajátosságaiból eredően
nem is lehet erre vállalkozni), hanem a kapcsolatrendszer jellegét, az azon be-
lüli irányokat és súlypontokat igyekszünk feltárni. Ezen túlmenően a kutatás
további szakaszaiban vizsgálnunk kell majd a kapcsolatok „másik végpont-
jában” található személyeknek a saját társadalmi közegükön belül elfoglalt helyét.

A korábbiakhoz hasonlóan itt is először az elemzésben rejlő nehézségekre
kell felhívunk a figyelmet. Az első bizonytalansági tényező a legnagyobb cso-
port, a pozsonyiak körülhatárolásánál adódik. Ezen személyek többségénél
ugyanis magában a *Verbotbuchban* nem találunk utalást származásukra (lakó-
helyükre) vonatkozóan, így tulajdonképpen más információ hiányában lehet
őket pozsonyinak tekinteni. A tiltásokat lejegyző személyek számára teljesen
logikusan csak azoknál jelölték meg a származást, akik a városon kívülről ér-
keztek. Mindazonáltal nem minden esetben vehetjük biztosra, hogy azok a sze-
mélyek, akiknél nem tüntették fel a származás helyét, kizárólag csak pozsonyi-
ak lehettek. A korszak más forrásai viszont jelentős segítséget nyújtanak az el-
lenőrzésben. Az így nyert információk alapján a tiltó személyek eddig tárgyalt
csoportjának mintegy 80 százalékát sikerült biztosan pozsonyiként azonosíta-

ni. A fennmaradó esetekben közvetett információk erősíthetik feltételezésünket. Ilyen lehet, amikor egy másik forrásból nem azonosítható személy olyanokkal tilt együtt, akikről biztosan tudjuk, hogy pozsonyi, vagy egy ismeretlen származású bejegyeztető több esetben kis összegű tiltásokat tesz pozsonyi polgárookra, mégpedig képviselő nélkül.

További nehézséget jelentenek azok az esetek, amikor szerepel helységnev, de a szöveg nem olvasható, illetve amikor nem szerepel helységnév és az előzőekben említett megerősítő tényezők hiánya miatt nem lehet egyértelműen pozsonyiként definiálni az illetőt. Végül a tiltások egy kis csoportjánál az okoz problémát, hogy a szövegben megadott 16. századi helységnevet jelenlegi ismereteink szerint nem lehet közelebből lokalizálni.

A besorolásnál kisebb jelentőségű problémát okoztak azok a személyek, akiknél a nevük után szereplő helységnév valószínűleg inkább „szolgálati helyükre” vonatkozott. Leggyakoribb példaként a harmincadosokat említhetjük (14 személy), akiket a feltüntetett harmincadhivatal szerint soroltunk be. Hasonló csoportot képez néhány egyházi személy. A származás szerinti besorolás külön „buktatójaként” említhető még, hogy előfordult néhány olyan eset, amikor a vezetéknevben szereplő helységnév nem a valós származást mutatta, például Baltasar Wiener [von Sant Jörg] esetében.⁷²

A tiltásoknak közel fele pozsonyi polgároktól származik. A pozsonyiak kapcsán a korábbi fejezetekben már számos információ elhangzott. Többek között szó volt arról hogy körükben a más városból származókhoz képest gyakoribb a kis összegek miatt tett tiltás, illetve a hagyatékra vonatkozó tiltásoknál is nagyobb a részesedésük 49%-nál. Bár ez a tiltó személyek legnagyobb csoportja, jelen írásunk témájából adódóan nem tudunk velük részletesen foglalkozni, hiszen elsődlegesen a pozsonyi polgárok városon túlnyúló kapcsolatrendszerét igyekszünk feltárni. A tiltó személyek származásáról az alábbi ábra tájékoztat:

II/1. sz. ábra A tiltó személyek származása

Tiltó személyek származása		
Település, térség	Tiltások száma	Tiltások aránya (%)
Pozsony	689	49,3%
Pozsony térsége	66	4,7%
Magyar Kir. egyéb területei	36	2,6%
Erdély és a Részek	10	0,7%
Bécs	168	12,0%

⁷² Érdekes még kitérni egy konkrét esetre. Négy tiltásban szerepel Joseph Schobinger. Mind a négy esetben a sankt galleni Bartlme Schobingerrel tilt együtt. Az első két alkalommal nem említik, hogy Joseph máshonnan származna. Az első tiltásnál *dienerként* nevezik meg. Mivel más személy neve nem merül fel, így feltételeztük, hogy Bartlme *dienere* volt. A másik két tiltásban viszont az szerepel, hogy Joseph müncheni polgár volt. Két lehetőség merül föl: vagy két külön személyről van szó vagy egyazon személyről, két polgárjoggal. Inkább az utóbbit tartottuk elfogadhatóbbnak, a besorolásnál a forrás közlését átvéve két esetben Sankt Gallen, szintén kettőben München a származás helye. AMB VB a i 1 fol. 64r, 73r, 97r, 99v.

Tiltó személyek származása		
Település, térség	Tiltások száma	Tiltások aránya (%)
Bécs térsége	14	2,5%
Ausztria egyéb	35	1,0%
Cseh- és Morvaország	70	5,0%
Szilézia	53	3,8%
Nürnberg (és Isny)	53	3,8%
Augsbrug	47	3,4%
(Dél)német térség egyéb	42	3,0%
Itália	25	1,8%
Helység lokalizálása bizonytalan	11	0,8%
Nincs származás (nem term. szem.)	4	0,3%
Származás bizonytalan	74	5,3%
Összesen	1397	100,0%

Pozsony

A tiltások fényében megvilágított kapcsolatrendszer tárgyalása előtt érdemes röviden kitérni Pozsony földrajzi helyzetére, amely nagyban meghatározta a városon túlnyúló kapcsolatok jellegét és irányát. Pozsony már a késő középkorban is a jelentősebb regionális központok közé tartozott. A város több szempontból is összekötő szerepet töltött be. A Pozsonyi- és a Bécsi-medence, valamint a Duna által kialakított sík vidék, és a tőle észak- északnyugati irányban félkör alakban elterülő Kis-Kárpátok találkozásánál fekszik. A térség Ausztriához való közelsége serkentőleg hatott a kereskedelmi kapcsolatokra.⁷³ Az Ausztrián túlnyúló kapcsolatok kiépítésében nagy szerepe volt a Regensburgtól az osztrák örökös tartományokon át a Kárpát-medence felé tartó dunai útvonalnak, amely a magyar posztóbehozatal egyik fő forrásaként a város térségében „lépett” az ország területére. Ez, illetve a térség új gazdasági központjának, Bécsnek a közelsége már eleve meghatározta a kereskedelembe bekapcsolódó pozsonyiak irányultságát. A Duna pozsonyi szakaszán már a középkor elején is kiváló átkelési lehetőség adódott, amely egyúttal a tőle délre eső területekkel való összeköttetést is megkönnyítette. Északi irányban szintén fontos kereskedelmi útdőér indult a város térségéből, amely Nagyszombat érintésével a morva területekkel biztosította az érintkezést.

Az 1526. évi mohácsi vereséget követően kialakult új viszonyok egészen más helyzetet teremtettek Pozsony számára is. A makrotörténeti struktúráként alkalmazott „centrum-periféria modell” szellemében vizsgálva⁷⁴ Pozsony

⁷³ Pach Zsigmond Pál: Magyarország nyugati gyapjuszövet behozatala a XV. és a XVI. század közepén. Történelmi Szemle 14. (1971: 1–2. sz.) 24–33., itt: 25.

⁷⁴ Az említett modellhez bővebben Michael Mitteleur: Zentralorttheorie und historische Zentralitätsforschung. In: Bericht über den neunzehnten österreichischen Historikertag in Graz. Graz 1993. 216–217.

helyzete a Mohács utáni időszakban több szempontból is összetett volt. Regionális centrum szerepe, átmenetileg megnövekedett gazdasági ereje, valamint országos jelentőségű közigazgatási és politikai központi szerepe mellett gazdasági értelemben továbbra is Bécs vonzáskörzetébe számított, ugyanakkor a 15–16. század fordulóján kialakult és a nemzetközi munkamegosztás alapján strukturálódó világpiacon mindkét város a (szemi)perifériához tartozott.

Pozsony térsége

Pozsony regionális kapcsolatai az II/1. számú ábrán a „Pozsony térsége” kategóriában jelennek meg. Azok a települések kerültek ebbe a csoportba, amelyek a Pozsony–Nagyszombat sugarú körön belül estek (légvonalban mintegy 35 km). Ebben a térségben — Pozsony mellett — elsősorban a régió másik jelentős szabad királyi városának, Nagyszombatnak a vonzáskörzete érvényesült. A partneri együttműködés mellett a két város kereskedői természetesen gyakran jelentettek egymásnak konkurenciát.⁷⁵

Korántsem meglepő tehát, hogy ezen a csoporton belül a nagyszombatiak jelennek meg a legnagyobb számban. Összesen 11 nagyszombati 19 tiltást jelentett be, ebből 12 esetben ismerjük az adósság mértékét. Nagyobb részt (8 tétel) 4–20 forint között mozognak az összegek, a 100 forint feletti tartományban három ügyet találunk: 163, 480 és 912 forintos adósságokkal.

1540–1541-ből több nagyszombati személytől szerepelnek bejegyzések, amelyek példaként szolgálhatnak a két város polgárai közötti rokoni összefonódásokra. A nagyszombati Valt Gruber 1540-ban egy pozsonyi pék, Hans Gedden vagyonát tiltja (összeg nélkül) néhány klenódium miatt, amelyek Gruber feleségét illették volna, de Gedden eladta őket.⁷⁶ Gedden feleségének, Katherina asszonynak a vagyonát néhány hónappal később Elisabeth Gruberin tiltja.⁷⁷ Ebből az utóbbi bejegyzésből kiderül, hogy Elisabeth testvére volt Katherina Geddinnek.

Gedden házát ugyanebben az évben tiltja Hans Lang nagyszombati polgár egy 163 forintos tartozás miatt.⁷⁸ Utóbbi nevéhez összesen öt tiltás kapcsolódik. Még 1541-ben vejétől, Hans Schumantól követeli a házasságkor kifizetett jegyajándék egy részét, és egyúttal tiltást tesz a kiemelkedő vagyonú, morvaországi származású nagykereskedő, Wolfgang Schuman javaira is.⁷⁹ Langnak a térségen túlnyúló kapcsolataira találunk utalást 1555-ből: három pozsonyival, egy béccsivel és egy neuhausival (ma Jindřichuv Hradec) együtt egy olmtüzi kereskedőt tiltanak, összesen mintegy 110 forintra.⁸⁰ Egyértelműen kereskedelmi ügyletre utal még, amikor a nagyszombati Leopold Scheier egy Andre Scheier nevű olmtüzi polgár posztóját tiltja.⁸¹ A nagyszombatiak közül azonban termé-

⁷⁵ Az így definiált térség déli részén Sopron regionális szerepe lehetett jelentős. Utóbbi város polgárai nem szerepelnek a *Verbotbuch*-ban.

⁷⁶ AMB VB a i 1 fol. 5r.

⁷⁷ AMB VB a i 1 fol. 21r.

⁷⁸ AMB VB a i 1 fol. 23v.

⁷⁹ AMB VB a i 1 fol. 23v.

⁸⁰ AMB VB a i 1 fol. 119v.

⁸¹ AMB VB a i 1 fol. 4v.

szetesen nem csak Lang állt kapcsolatban a pozsonyi felső réteg tagjaival. Wolfgang Mair (két tiltás) a pozsonyi vagyoni és politikai elit egyik legtekintélyesebb tagja, Michel Klee javaira tesz kis összegű tiltást 1544-ben.⁸² Míg az ugyancsak nagyszombati Peter Schmid Paul Klingenschmid vagyonát terheli meg 480 forinttal.⁸³

Pozsony térségéből nagyobb számú üggyel még a szentgyörgyiek „jelentkeznek” (13 tiltás). Kilenc esetben ismerünk összeget: kétszer 1–10, három esetben 35–65 forint közötti adósság szerepel. Kétszer fordul elő 100, egy-egy alkalommal pedig 130, illetve 500 forint. Baltasar Wiener személyét, valamint Mathes Göschl körét és az ahhoz kapcsolódó ügyeket emelhetjük ki. Előbbi kereskedő 1554. évi tiltása szerint a pozsonyi felső körökkel állt kapcsolatban: az egyik legtekintélyesebb pozsonyi polgár, Valt Preus ingatlanait tiltja 65 forint-ra.⁸⁴ Három évvel később Wiener egy pozsonyi posztókereskedőtől követeli tartozását (az összeg ismeretlen), majd 1565-ben Cristof Egrer gazdapolgár szőlőjét terheli meg 100 forinttal.⁸⁵ Mathes Göschlt mézárósként említi, a bejegyzésekből nyilvánvaló, hogy bekapcsolódott a régióban zajló (marha)kereskedelembé. Először 1554-ben tűnik fel, amikor fivére, Mert útján a pozsonyi Mathes Rott ingatlanait tiltja,⁸⁶ aki 1552 és 1557 között 42 (!) alkalommal szerepel tiltott személyként, általában 150–300 Aft közötti adósságokkal. Számos esetben bécsi és augsburgi kereskedők lépnek fel vele szemben. Nyilvánvaló tehát, hogy Rott jelentős forgalmat bonyolított le, ha ilyen rövid időn belül ennyire jelentős tartozást halmozott fel. Göschl még 1561-ben lép fel tiltó személyként egy pöstyéni férffal szemben (az összeg ezúttal sem ismert).⁸⁷ Négy évvel később viszont már az ő ingatlanait veszi tiltás alá két szentgyörgyi: Valt Mager 500 forint, illetve Andre Reiner 100 forint adósság miatt.⁸⁸ A Magerek kereskedelmi tevékenységéről más esetben is kapunk hírt. Így Valt Mager 1549-ben Cristof Mager vagyonát tiltja, és az adósság okaként Bécsben található karasia szövet, valamint szintén ott tárolt bizonytalan fajtájú áru szerepel.⁸⁹

A pozsonyi térségből több tiltással szerepel még Stomfa (4), Somorja (4), Modor (4), Récse (3), Köpcsény (3) és Vágsellye (2). A esetek felénél adnak meg összeget, amelyek nagyrészt 10 forint körül mozognak. Két jelentős tétel emelhető ki 1550-ből. Az egyikben Jányi Miklós stomfai kapitány tiltja a bizonytalan származású Rezes Ferenc vagyonát 150 forintra. A kapitány egyúttal kéri

⁸² AMB VB a i 1 fol. 38v.

⁸³ AMB VB a i 1 fol. 51r.

⁸⁴ AMB VB a i 1 fol. 113r. Más esetben is van adat hasonló jellegű kapcsolatra: a szentgyörgyi Cristof Beham 1551-ben Paul Kingenschmid vagyonára tesz tiltást 37 forint értékben. AMB VB a i 1 fol. 72r.

⁸⁵ AMB VB a i 1 fol. 134v és 137v. A szentgyörgyiek számára fontos bevételi forrást jelentettek a várost körülvevő szőlők. A bortermeléssel lehetett kapcsolatban egy szentgyörgyi polgár 1548. évi tiltása is, amelyben Peter Lausser pozsonyi kádár vagyonát tiltja öt forint értékben. AMB VB a i 1 fol. 55v., vö. még *Jozef Baďurík*: Malokarpatské vinohradníctvo v 16. storočí. Bratislava 1990.

⁸⁶ AMB VB a i 1 fol. 107v.

⁸⁷ AMB VB a i 1 fol. 143v.

⁸⁸ AMB VB a i 1 fol. 164v.

⁸⁹ AMB VB a i 1 fol. 59v. A második legnagyobb összegű szentgyörgyi tiltás is Michel Magertól származik: 1556-ban 130 forintot követel. uo. fol. 72v.

Rezes őrizetbe vételét is.⁹⁰ A másikban a vágsellyei Szitai Barnabás tesz tiltást egy Steffan Peluch nevű személy vagyona 228 forint értékben.⁹¹ Egy-egy tiltással szerepel még Kismarton, Lajtakáta, Járfalu, Szenc, Vízkelet és Pöstyén. Utóbbi besorolása némi problémát okozott, hiszen kívül esik a Pozsony–Nagyszombat távolság alapján felállított körön. Mégsem lehetett a következő kategória, a Pozsonytól jóval távolabb eső területek városaival egy körben említeni.

A Magyar Királyság egyéb területei

Ez a kategória igen nagy területet fog át, egymástól nagy távolságban lévő városokkal, de olyan kicsik az esetszámok, hogy nem volt célszerű további alcsoportok létrehozása. Az ide sorolt 36 tiltás 25 település vagy térség között oszlik meg. Számos esetben ugyanis nem konkrét településnév szerepel, hanem csak a térséget jelölik meg, ahonnan az illető származott (például Somogy).

E távolabbi területek közül viszonylag jelentős Győr és Kassa részesedése (4–4 tiltás). Győrből két esetben egyházi személy szerepel, az egyik a győri püspök, aki 1563-ban a bizonytalan származású Hajdú Péterrel szemben tesz készpénzes tiltást öt forint miatt.⁹² Két esetben pedig egy udvari alkalmazásban álló tisztviselő lép fel Paul Kingenschmiddel szemben, az egyik tiltásában 200 forint adósság miatt.⁹³

Sajnos a kassaiak tiltásai sem tartogatnak számunkra túl sok információt, mégis érdemes néhány momentumot kiemelni. A korszak egyik ismert pesti származású kassai kereskedője, Was Antal⁹⁴ 1560-ban annak, a már említett Wolf Hannak (l. az I. 1. 3. alfejezetet) a vagyonát tiltja, aki nürnbergi és váradi kereskedőkkel is kapcsolatban állt. Han személye jó példa arra, hogy a korabeli pozsonyi kereskedők több irányban tevékenykedtek, illetve hogy a nyugati, valamint a Magyar Királyság keleti területeiről érkező kereskedők között egyfajta összekötő szerepet tölthettek be. Ugyanebben az évben Was még egy ügyben szerepel: Hans Lausser pozsonyi nagykereskedővel (1543–1545 városi kamarás; 1542-ben 7640 forint vámértékben visz ki állatot nyugatra)⁹⁵ szemben egy korábbi adóslevélre hivatkozva tesz tiltást,⁹⁶ sajnos egyik esetben sem ismert az összeg.

⁹⁰ AMB VB a i 1 fol. 66r.

⁹¹ AMB VB a i 1 fol. 66v.

⁹² AMB VB a i 1 fol. 146v.

⁹³ AMB VB a i 1 fol. 158r.

⁹⁴ *Ember Gy.*: Magyarország nyugati külkereskedelme i. m. 193.; *Gecsényi Lajos*: Kelet-magyarországi kereskedők a nyugati távolsági kereskedelemben 1546-ban. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 13. (1991). 28–29.; *Bessenyei J.*: Menekültek... i. m. 34–36., 38–39., 57. Was számos alkalommal hadseregszállítóként és a kamara hitelezőjeként szerepel a forrásokban. *Németh I.*: Kassa i. m. 2006. 404., 408.

⁹⁵ *Ember Gy.*: Magyarország nyugati külkereskedelme i. m. 194. Fennmaradt sírkövére l. *Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század). Művészettörténeti Értesítő 51. (2002: 1–2. sz.) 122–123.

⁹⁶ AMB VB a i 1 fol. 140v. Korábról is van tudomásunk a kamarás tartozásairól, az ugyancsak pozsonyi polgár, Hans Grueber (1539–1540-ben szintén kamarás) végrendelete szerint Lausser neki is tartozott 300 magyar forinttal.

Ebben a kategóriában további jelentős városokként említhetjük még többek között (1–1 tiltással) Budát, Székesfehérvárt, Beszterce- és Körmöcbányát, Eperjest, Pécsét vagy Kőszegét.

Erdély és a Részek

A lokalizálható helységek közül ebből a térségből került ki a legkisebb számú tiltás, ami egyrészt nyilván a nagy távolsággal, az ország középső területein uralkodó bizonytalan állapotokkal magyarázható, továbbá még azzal, hogy az erdélyi kereskedők számára nem a nyugati irány volt az elsődleges. Általában erdélyiként jelzett kereskedőktől három tiltást regisztrálhatunk, konkrétan hat esetben neveznek meg váradi és egy alkalommal szebeni személyt. A váradi tiltások az eddigi csoportokhoz képest arányában jelentősebb összegekkel fordulnak elő. Kettő 37, illetve 60 Aft adósságot említ. A száz forint fölötti tiltásokat tevő váradiak közül Michel Karl személye lehet érdekes számunkra. A körbetartozásoknál már említettük, hogy a pozsonyi Wolf Han 1557-ben egy nürnbergi polgár nevében 200 forint értékben tiltást tett Karl kintlévőségére (l. I. 1. 3. sz. alfejezet). A *Verbotbuch*-ban megtalálható a Han adósságára vonatkozó tiltás is (1555). Eszerint Han 288 forinttal tartozott a váradinak.⁹⁷ Karl-nak ezen kívül még egy 150 forintot célzó tiltása szerepel egy évvel később. Rajta kívül még Várkonyi Lukács váradi kereskedő követel 604 forintot két marhakereskedőtől.⁹⁸

Bécs

Korábban már említettük (l. az I. 1. 4. alfejezetet), hogy a pozsonyiak számára az osztrák és a dél-német területekkel folytatott érintkezés központja Bécs volt. Emellett természetesen az is jelentős szerepet játszott, hogy a rezidencia- és birodalmi fővárossá váló Bécs óriási piacot kínált, amelyre a magyar kereskedők mindig próbáltak bejutni, a bécsiek azonban kiváltságaik birtokában (főleg a borkereskedelem terén) általában eredményesen védelmezték pozícióikat.

A képviselő kérdésénél már láthattuk, hogy a pozsonyiak számos bécsi kereskedővel álltak kapcsolatban. Bécs gazdasági jelentősége viszont erősen csökkent a 16. század első felében. Elsősorban a tőkehiány okozta kereskedelmi szerepének visszaesését, a szinte kizárólag privilégiumaikra hagyatkozó bécsiek nem vehették fel a versenyt a szélesebb látókörrrel, erősebb üzleti tőkével bíró dél-német kereskedőkkel. A bécsiek tevékenysége ekkorra elsősorban a szomszédos régiókat összekötő kistérségi áruforgalom lebonyolítására szorult vissza.⁹⁹ Bécs gazdasági visszaesését azonban nem tudták a pozsonyiak kihasználni, hiszen ehhez nem rendelkeztek megfelelő gazdasági eszközökkel.

⁹⁷ AMB VB a i 1 fol. 119r.

⁹⁸ AMB VB a i 1 fol. 127r. Az ugyancsak váradi Szöcs Mihály 1550-ben közel 60 forintot követel egy bizonytalan származású személytől. A kamarai iratokból tudjuk, hogy Szöcs marhakitellé foglalkozott, 1546-ban ugyanis 32 marha vámmentes kivitellére kap engedélyt. ÖStA FHKA HKA HP W. Nr. 195. fol. 133r. Személyéhez l. még bővebben: *Bessenyei J.*: Menekültek... i. m. 29., 35–36., 49., 74–75.

⁹⁹ *Max Kratochwill*: Wien im 16. Jahrhundert. In: Die Stadt an der Schwelle zur Neuzeit. Szerk. Wilhelm Rausch. Bd. IV. Linz 1980. 75., 83–84., 88–89. Az itáliaiak is egyre nagyobb versenyt jelentettek a bécsiek számára: *Othmar Pickl*: Der Handel Wiens und Wiener Neustadts mit Böhmen, Mähren, Schlesien und Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650. Szerk. Ingomar Bog. Köln–Wien 1971. 323–324. Valamelyest ellensúlyozta a visszaesést, hogy az 1530-as évektől egyre jelentősebb igazgatási központtá vált Bécs. *Kratochwill, M.*: Wien i. m. 81.

A pozsonyiak után messze a bécsiek bírnak a legnagyobb részesedéssel. Az innen érkező tiltások az összes ügy 12%-át teszik ki. Még inkább szembetűnő a bécsiek szerepe, ha a külföldiek közötti részesedésüket vizsgáljuk. Ezen tiltások mintegy harmada származik innen (32,8%). Mindez egyértelműen bizonyítja, hogy a pozsonyi polgárok számára a bécsiek voltak az elsődleges gazdasági partnerek. Az ilyen jellegű kapcsolatokat rokoni szálak is erősítették. Erre a kérdésre már kitértünk a hagyatéokra tett tiltások kapcsán is. Az ilyen vagyonrészre célzó tilalmak esetében a pozsonyiak mellett csak a bécsi és a Bécs környékéről származó személyek jelennek meg nagyobb számban. Az összefonódásokhoz további fontos adat, hogy a korszak végrendeleteiből 25 olyan testamantumot ismerünk, amelyben pozsonyi polgár bécsi kapcsolatáról olvashatunk. Említenek bécsi árukészletet is: például Wolffgang Dorfner kereskedő 1549. évi végakarata szerint bécsi raktárában vagy boltjában volt 14 ezüst pohár, több mint 200 forintnyi készpénz, illetve közel 300 forint értékű áru elhelyezve.¹⁰⁰

Több pozsonyi család is rendelkezett bécsi ingatlannal. Michel Klee második felesége egy Benedikt Fronleitner nevű bécsi polgár lánya volt. A családfő halála után a lány hatodrérszben tulajdonosa lett a *Tuchlauben* környékén található házuknak.¹⁰¹ Az 1520-as években Pozsonyban jegyzői, majd még hat éven át esküdt tanácsosi tisztséget ellátó Steffan Pfaffstetter fia, Wolfgang elnyerte a bécsi polgárjogot, és 1561-ben jutott birtokába egy háznak a *Himmelpfortgassén*.¹⁰² Az osztrák szakirodalom kétszer is említ egy bizonyos Georg Tailnkäst, aki nagy valószínűséggel annak a Wolfgang Tailnkásnak volt az unokája, aki tízszer volt Pozsonyban belső tanácsos, ezen belül pedig három évben bíró. Georg apja, Michel Tailnkäs pedig a harmincas években kétszer volt kamarás. Georg 1569-ban a bécsi *Judenplatzon* lévő házát eladta, majd egy évre rá a *Hoher Markt* sarkán vett egy másik ingatlant.¹⁰³

A bécsiek tiltásainál igen magas (91%) azon esetek száma, amikor megadták az adósság összegét. Kiváló lehetőség kínálkozik tehát ahhoz, hogy részletes elemzést végezzünk el, amelyben az összes tiltásban megjelenő adósságösszegek csoportjait a bécsi tiltások hasonló adataival vetjük össze. Egy ilyen vizsgálat általánosságban azt mutatja ki, hogy a bécsiek az átlagostól inkább nagyobb összegekre jegyeztettek be tilalmakat.

II/1. sz táblázat A bécsiek tiltásaiban szereplő összegek a teljes adatbázis adataihoz viszonyítva

Összeghatárok (Aft)	Bécsiek tiltásaiban	Összes tiltásban
0–9,99	23 (7,80%)	227 (16,0 %)
10–49,99	23 (22,2%)	355 (25,4 %)
50–99,99	26 (17,0%)	157 (14,0 %)
100–199,99	27 (17,6%)	161 (14,4 %)

¹⁰⁰ AMB 4 n 2 PT II. fol. 243v.

¹⁰¹ Harrer, P: Wien i. m. I/1. 190., ill. I. még az I. 1. 3. alfejezetben.

¹⁰² Harrer, P: Wien i. m. V/1. 197–198.

¹⁰³ Harrer, P: Wien i. m. II/2. 411. és i. m. I/2. 495.

Összeghatárok (Aft)	Bécsiek tiltásaiban	Összes tiltásban
200–499,99	40 (26,1%)	165 (14,7 %)
500–999,99	7 (4,6%)	32 (2,9%)
1000–3200	6 (3,9%)	24 (2,2%)
Összesen	153 (100%)	1121 (100%)

A bécsiektől származó tíz forint alatti követelések kevesebb, mint fele akkora részesedéssel szerepelnek (7,8%), mint ugyanezen összegek a teljes adatbázisban (16%). A 10–50 forint közötti tartományban a bécsiek tiltásainál még mindig alacsonyabb az arány (22,2% a 25,4%-hoz képest). Ez a tendencia 50 forint felett megfordul, az 50–100 forint közötti sávnak a bécsiek tiltásaiban már 3%-kal nagyobb a részesedése. Hasonló aránypárt találunk a 100–200 forint közötti tartományban. Látványosabb az eltérés 200 forint fölött. Míg az ide sorolható három sáv együttes részesedése az összes tiltáson belül a 20%-ot sem éri el, addig ugyanez az arány a bécsieknél 34% fölé emelkedik. Megállapítható tehát, hogy a bécsi polgároknak a pozsonyi *Verbotbuch*-ban bejegyzett követeléseihez az átlagosnál jelentősebb adósságösszegek szolgáltak alapul. Mindez ugyancsak szemléletesen mutatja a két város polgárai közötti pénzforgalom jelentőségét. (A Tiltáskönyvben szereplő bécsiek, illetve a velük kapcsolatban álló pozsonyiak vagyoni helyzetének és társadalmi státuszának részletes vizsgálata egy jövőbeni tanulmány feladata, amelynek háttéréül a különféle bécsi levéltárakban végzett kutatásaink fognak majd szolgálni.)

Bécs térsége

Ebbe a kategóriába olyan települések kerültek, amelyek Bécs közvetlen vonáskörzetébe tartoztak. Kisebb részük az újkorban a császárváros terjeszkedése folytán annak külső kerületeivé vált. A csoport többi települése a Bécs és a határ közötti keskeny területsávon található. Gazdasági értelemben ez a térség szorosan kötődött a Magyar Királyság nyugati régiójához (l. a „Pozsony térsége” alfejezetben leírtakat). Ennek a kettős kötődésnek az egyik eredménye volt a pozsonyiakkal fenntartott kapcsolat.

A szomszédos magyarországi régióhoz képest harmadannyi tiltás érkezett innen (18). Kiemelhető Bruck [a. d. Leitha] öt tétellel és Hainburg (3). Egyedül a bruckiaknál találunk 100 forint fölötti összegeket, két esetben. Az egyiknél 1555-ben Lorentz Jacob brucki polgár tiltja egy pozsonyi szabó, Ambros Weis vagyonát 177 forintra. Ugyanott egy bécsi kereskedő is tiltást tesz a szabó vagyonára mintegy 102 forint erejéig.¹⁰⁴ A hainburgiaknál 10–30 Aft közötti összegek szerepelnek. A két határ menti régió kapcsolatai nem csak a kereskedők szintjén mutatható ki. A tanulóéveiket Pozsonyban töltő ötvös-legények között — bécsiek mellett — találunk Bruckból és Hainburgból származókat is.¹⁰⁵

¹⁰⁴ AMB VB a i 1 fol. 119r.

¹⁰⁵ *Mihalik József*: Háromszáz év a pozsonyi ötvösség történetéhez. Múzeumi és Könyvtári Értesítő (1911) 97.

Egyéb osztrák területek

Az osztrák területek településeinek „szétszórtságát” illetően hasonló a helyzet a „Magyar Királyság egyéb területei” kategóriánál tapasztaltakkal, ám azzal a különbséggel, hogy ez a csoport kisebb területet fog át. Gazdaságföldrajzi értelemben természetesen itt sem beszélhetünk egységes régióról. Az ide sorolt településeket térképre vetítve jól elkülöníthető két — kereskedelmi utak mentén — pregnánsan körvonalazódó csoport.

Az egyik ilyen útvonal észak-északnyugati irányban a dél-morva területek felé tart. Erre a vonalra „fűzhető fel” Marchegg (4 tiltás), Schweinbart (4) és Mistelbach (2).¹⁰⁶ A négy marcheggi tiltásból három egy Chaim nevű zsidó kereskedőhöz fűződik, mintegy 50–50 Aft értékben.¹⁰⁷ A négy schweinbarti tiltás pedig egyetlen személytől származik, aki 1552-ben 13–56 Aft közötti összegeket követel négy pozsonyi polgártól.¹⁰⁸ Mistelbach esetében ugyancsak egy személyhez köthető a két bejegyzés: egy Mandl nevű zsidó követel 1539-ben egy asszonytól 119 forintot, majd egy évvel később szintén egy asszonynak a vagyonát tiltja (az összeg ismeretlen).¹⁰⁹ Az itt bemutatott útvonalon közlekedő kereskedők Znaim (Znojmo) térségében érték el a morva területeket. Ezt a vonalat meghosszabbítva eljutunk Iglauig (azaz a mai Jihlaváig), amelynek kereskedői aktív kapcsolatot tartottak fenn a pozsonyiakkal – miként erről még alább szólunk. A Marcheggtől a morva határig felvázolt útvonal folytatásának másik lehetőségeként Mistelbachtól Brünn (4 tiltás) felé is könnyen eljuthattak a térség kereskedői, innen Prosnitzon (ma Prostějov – 3) keresztül Olmützig (6), illetve tovább egészen Szilézia fővárosáig, Breslauig (52!) tartó útvonalat rajzolhatunk fel.

A kategória másik csoportja a Bécstől nyugatra, Alsó- és Felső Ausztrián keresztülhúzódnó vonalra illeszkedik: Herzogenburg (1), Steyr (6), Grünau (1), Puchheim (1) és Salzburg (3). Miként az közismert, az Alsó-Ausztria nyugati szélén fekvő Steyrből elsősorban fémárut hoztak be Magyarországra. A viszonylag nagyszámú steyri tiltás azonban félrevezető lehet, a hatból ugyanis öt bejegyzés egy személytől származik. Jörg Haider 1552 januárjában tiltja először Mathes Rott vagyonát 288 forint értékben. Szokatlan módon még ugyanabban az évben kétszer megújítja a tiltást, ugyanazzal az összeggel. Mindhárom alkalommal személyesen jegyezteti be a követelést.¹¹⁰ A következő évben Haider már nincs Pozsonyban, ugyanis képviselő közbenjárásával újíttatja meg a tiltást. Ugyanekkor lép fel Rott-tal szemben több külföldi kereskedő is, így a korábban már említett sankt galleni Bartlme Schobinger a müncheni Joseph Schobingerrel együtt tesz tiltást, valamint a nürnbergi Peter Buffler is ekkor jelenti be követelését Rott-tal szemben.¹¹¹ Haider egy évvel később még egyszer

¹⁰⁶ Kérdéses lehet Hainburg besorolása, hiszen utóbbi a Marchegg felé tartó útvonal kiindulási állomásaként is beilleszthető.

¹⁰⁷ AMB VB a i 1 fol. 116r, 119v, 147v–148r.

¹⁰⁸ AMB VB a i 1 fol. 82r–v.

¹⁰⁹ AMB VB a i 1 fol. 3r, 9v. Néhány évvel később Mandl vagyonát is árestálták, amelyet csak 1548-ban oldottak fel. ÖStA FHKA HKA HP W. Nr. 200. fol. 192r.

¹¹⁰ AMB VB a i 1 fol. 74v, 80r, 82v.

¹¹¹ AMB VB a i 1 fol. 97v.

megújítja tiltását.¹¹² Érdemes még a másik steyrit, Jörg Furtmosert is megemlíteni részletes rendelkezései miatt. Michel Gotzner nevű *dienerén* keresztül 1554-ben egy kevei kereskedő, Bárány János „személyét és vagyonát” („sein selbs person und guet”) tiltja 165 forint adósság miatt. A bejegyzés értékét emeli az is, hogy kikötik, ha Bárány nem tesz eleget a követelésnek, akkor újra a bíró elé idézik.¹¹³

Kérdéses az öt tiltással szereplő Waidhofen elhelyezése. Egyik lehetőség szerint a Bécstől észak-északnyugatra, a mai osztrák–cseh határ közelében fekvő Waidhofen an der Thayaról lehet szó (Znojmtól légvonalban 35–40 km). Ezt a feltételezést elfogadva az Iglau–Mistelbach–Marchegg vonalhoz lehetne „hozzárendelni”, vagy az egy tiltással szereplő Tullnon keresztül a dunai útvonalhoz kapcsolható. A másik lehetőség, hogy a *Verbotbuch*-ban szereplő helységnevet a mai Waidhofen an der Ybbs-szel azonosítjuk. Ebben az esetben a Steyr–Salzburg vonalra illeszkedik. Az innen érkezett öt tiltásból négy ugyanazon személy, az adósként 19-szer említett Florian Widman vagyonára vonatkozik. Négy különböző waidhofeni teszi ezeket a tiltásokat: 1542-ben 57, 189 és kb. 217 forint miatt, valamint 1543-ban mintegy 86 Aft értékben.¹¹⁴ Érdemes megjegyezni, hogy az összes, Widmannal szembeni tiltás ebből a két évből származik, a tiltó személyek között jelentős számban találunk még bécsieket és nürnbergieket. Widman tehát Rotthoz hasonlóan kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezett és az ennek segítségével lebonyolított ügyletekből jelentős adósságot halmozott fel. Az összegek leginkább 50 és 250 forint között mozognak (egy tétel rúg 542 forintra). Fontos viszont megemlítenünk, hogy nem szerepel Widmannal szembeni megújított tiltás, azaz Rott esetétől eltérően minden követelés külön személytől érkezett.

A salzburgi polgárok tiltásánál hasonló a helyzet. A háromból kettő olyan személlyel szemben született, aki gyakran fordul elő adósként. A salzburgiak „társaságában” iglauri, nürnbergi, augsburgi, sankt galleni, bécsi és mistelbachi kereskedőket találunk. A harmadik tiltás a salzburgi Jörg Unterholzertől származik, aki egy ugyancsak salzburgi származású képviselő útján 143 forint adósság miatt tiltja a már többször említett tekintélyes pozsonyi polgár, Valt Preus vagyonát.¹¹⁵

A Bécstől délre eső térségből két település említhető csupán: Erlach és Graz egy-egy tiltással.

¹¹² AMB VB a i 1 fol. 104r.

¹¹³ Bornemisza Tamás is szerepel az ügyben, mivel nála és vejénél vannak elhelyezve Bárány ingóságai. AMB VB a i 1 fol. 112r. Furtmoser 1548 májusában 643 marha vámmentes kivitelét kéri a kamarától, mivel előző évben a katonaságnak tett szállításából jelentős kára származott. ÖStA FHKA HKA HP W. Nr. 200. 92v. Itt értesülünk arról is, hogy Furtmosernek 622 gulddal tartozott az a Thomas Dreiling, aki a pozsonyi *Verbotbuch* szerint nürnbergiekkel is kapcsolatban volt, illetve aki 1547-ben 1500 marhát hajtott át Óvárnál Csehország irányába. Uo. W. Nr. 197., Exp 1547. fol. 4r. Furtmoser 1548 szeptemberében a korábbi káaira hivatkozva 300 marha vámmentes kivitelére módosítja kérelmét. Uo. W. Nr. 200. 19v. Mindebből tehát képet kapunk arról, hogy a steyriak nem csak (vagy nem elsősorban) fémáruk kereskedelmével foglalkoztak.

¹¹⁴ AMB VB a i 1 fol. 26r, 27r, 30r.

¹¹⁵ AMB VB a i 1 fol. 108v.

Morva- és Csehország

Az ide sorolható 70 tiltás döntő többségében morvaországi vagy onnan származó személyekhez köthető. Húsz bejegyzésnél sajnos nem tudtuk közelebbről meghatározni a tiltó személy lakhelyét. Tizenhét esetben a vagyonos kereskedő, Wolfgang Schuman vagy annak rokonai szerepelnek tiltó személyként. A bécsi és nagyszombati kapcsolatokkal is rendelkező Schuman végrendeletéből kiderül, hogy morvaországi,¹¹⁶ származásáról közelebbit sajnos egyik forrásból sem tudunk meg. Három tiltásnál a kereskedők vezetékneve miatt alkalmaztuk a fenti besorolást.

A konkrétan meghatározható városok egy kivétellel Morvaország területén találhatók. Ember Győző kutatásaiból ismert, hogy a morva kereskedők által bonyolított forgalomban első helyet foglaltak el a kötött-szövött áruk. Utóbbi árucsoport a morvaországiak behozatalában közel 80%-os aránnyal szerepel.¹¹⁷ A *Verbotbuch*-ban szereplő morvaországiak tiltásainál 38 esetben sikerült azonosítani az adós foglalkozását. A vizsgált csoport tagjai túlnyomórészt kereskedőkkel álltak kapcsolatban (24 tiltás). Ebből három ügyben posztókereskedőt említenek. Ezen kívül jelentős még a kiskereskedők (*huetter*) részesedése (9). Ezek a kereskedők minden bizonnyal az átvett és ki nem fizetett morva posztó miatt tartoztak a vizsgált személyeknek. Öt esetben regisztrálható morvaországi kereskedő adósaként olyan kézműves, aki a textil- és bőriparban tevékenykedett.

Követve a Magyarországot a szakolcai harmincadnál elhagyó morva kereskedelmi útvonalat, először a morva tartományi főváros, Brünn kerül látókörünkbe. Innen négy követelést jegyeztettek be, ebből háromszor posztókereskedő vagyona. Összeg csak egy ügyben ismert: 81 forint. Innen két irányban folytathatták útjukat az ezen a vonalon mozgó kereskedők: Iглаun keresztül Prága irányába vagy Olmützön át Szilézia felé.

A morvaországi városok közül kiemelkedik Iglau 29 tiltással. Az adósság 27 követelésnél ismert: az esetek több mint felében 10–50 forint között mozog, az 50–100, és a 100–200 forint közötti kategória három, illetve négy tiltással képviselteti magát. Egy 243 forintos követelés mellett még két kimagaslóan nagy adósságot találunk 1750 és 1805 forinttal. A közel 30 tiltás tíz iglauri között oszlik meg. Hat tiltással szerepel Mert Schmitner, általában 40–80 forint közötti összegekkel. Partnerei között két kiskereskedőt, egy gazdapolgárt és egy kereskedősegédet találunk. Utóbbi valamelyik Klee *dienereként* szerepel. Az iglauri Paul Leb négyszer lép fel követeléssel. A fent említett két kiemelkedő összegű tiltás az ő nevéhez köthető. Ezeket bécsi megbízottján keresztül Bornemisza Tamás vejével, Gerhard Melemmel szemben jegyeztette be. Melem és Leb korábban üzlettársak voltak. Utóbbi 1560-ban 1805 forint adósságot jelent be, majd 1565-ben 1750 forintra módosul a követelés.¹¹⁸ A peres ügy annak kapcsán robbant ki, hogy Leb követelte Melem árváinak gyámjától, Bornemisztól,

¹¹⁶ AMB PT II. 4 n 2 fol. 208r.

¹¹⁷ *Ember Gy.*: Magyarország nyugati külkereskedelme i. m. 236.

¹¹⁸ AMB VB a i 1 fol. 142v, 166r.

hogy utóbbi fizesse ki a Melem által felhalmozott tartozást.¹¹⁹ Több tiltással szerepel még az iglauri Paul Schinobitz (4), Jacob Kramer (4), valamint a két pozsonyi kiskereskedővel kapcsolatban álló Hans Larntrog.¹²⁰ A térségből említhető még Meseritz, amelyet Ember Győző a hat legnagyobb forgalmat bonyolító morvaországi település közé sorol.¹²¹ A Tiltáskönyvben csak egy alkalommal szerepel.

A Sziléziába tartó útvonal térségéből Prosnitz (3), Olmütz (6) és Landskron (1) említhető.¹²² Az olmütziek tiltásai négy személyhez köthetők, akik közül két tímárnak sikerült azonosítani a foglalkozását. Az olmütziek kintlévőségei általában kis összegűek, csak egy esetben találunk 100 forint fölötti követelést. Érdekességgéppen viszont megjegyezhető, hogy az innen érkezett követelések fele az 1530–1540-es évek fordulójára, a másik fele pedig hosszú szünet után az ötvenes évek második felére esik.

Csehországból csak egyetlen település, Neuhaus (ma: Jindřichuv Hradec) regisztrálható, öt tiltással. A helynév lokalizálását az is megerősíti, hogy a szomszédos dél-morva térségből több város polgárai kereskedelmi, sőt Iglau esetében rokoni kapcsolatban álltak a pozsonyiakkal. Továbbá Ember Győző is említi, hogy a neuhausiak folyamatosan kereskedtek Magyarország felé, és tevékenységük fő vámhelye Pozsony volt.¹²³ Az alacsony szám a városka gazdaságföldrajzi helyzetével magyarázható, a neuhausiak számára ugyanis valószínűleg nagyobb jelentőséggel bírtak a linzi vásárok, mint a keleti irány. Egy neuhausi asszony ügyén keresztül szemléletes pillanatképet kapunk egy Mathes Stachius nevű olmützi kereskedő kapcsolatrendszeréről. Stachius 1555 júliusának elején kis összegű tiltást jegyeztet be. Ugyanezen hónap végén néhány napos eltéréssel már vele szemben nyújtanak be készpénzes követeléseket. A tiltó személyek között van a pozsonyi felső réteg két kiemelkedő tagja: Valt Preuss és Paul Klingenschmid, rajtuk kívül pedig még egy nagyszombati, egy bécsi, egy marcheggi polgár és a már említett neuhausi asszony.¹²⁴

Szilézia

Az 1542. évi vámnaplók adatai szerint a sziléziai kereskedők nagyobb forgalmat bonyolítottak le, mint a morvaországiak. A boroszlóiak/breslauriak szinte teljes behozatalukat, kivitelüknek pedig egyharmadát a pozsonyi harmincadon keresztül szállították.¹²⁵ Mindennek fényében nem meglepő, hogy ebből a

¹¹⁹ A második tiltásban említik, hogy Bécsben már tárgyalták az ügyet, amelyet végül a nádori törvényszék elé vittek, és Bornemisának 1566-ban ki kellett fizetnie a tartozás utolsó részletét. *Bessenyei J.*: Menekültek... i. m. 23.

¹²⁰ A vámnaplók szerint 1542-ben közepes vámértékű behozatalt bonyolított. *Ember Gy.*: Magyarország nyugati külkereskedelme i. m. 515.

¹²¹ Uo. 326.

¹²² Landskron azonosítása kérdéses, nagy valószínűséggel az Olmütztől kb. 60 km-re fekvő mai Lanškrounról van szó és nem a dél-lengyelországi Lanckoronáról. Csak egy kis összegű tiltás érkezett innen egy Philip Nahu(Naju) nevű személytől. AMB VB a i 1 fol. 88r.

¹²³ *Ember Gy.*: Magyarország nyugati külkereskedelme i. m. 327.

¹²⁴ AMB VB a i 1 fol. 119r–v.

¹²⁵ *Ember Gy.*: Magyarország nyugati külkereskedelme i. m. 237., 327.

térségből 53 tiltás szerepel az általunk vizsgált forrásban. A kategória sajátossága, hogy a többi térséggel ellentétben itt szinte kizárólag egy várost jelölnek meg származási helyként: 52 követelést breslauriak jegyeztettek be.

Ember Győző kimutatásai szerint a breslauriak behozatalának több mint 80%-át kötött-szövött áru tette ki, kivitelük pedig közel 70%-ban élelmiszerből állott.¹²⁶ Az azonosítható foglalkozású adósok (48) között 36 esetben találunk kereskedőt, kilencszer szerepel kiskereskedő (hétszer *huetter*, két alkalommal *gwandschneider*), egy ügyben tűnik fel posztókereskedő. Az adósságot 47 tiltásnál ismerjük. Az összeg az esetek kb. felében 50 forint alatti. Tíz alkalommal jelentkezik 100–200 forint közötti summa, és a teljes adatbázishoz viszonyítva a 200–500 forint közötti összegek is túlreprezentáltak 17%-os részesedésükkel. A legmagasabb egy 1840 forintos adósság.

A breslauriak közül a Pütnerek kapcsolatrendszerét érdemes közelebbről vizsgálnunk. Wolf és Caspar Pütner nevéhez 18, illetve 10 tiltás köthető biztosan. A közöttük fennálló viszonyról jelenleg sajnos nem tudunk közelebbit. Az 1550-es években gyakran feltűnnek, és hét esetben nagy valószínűséggel személyesen is Pozsonyban tartózkodtak. Míg Caspar követelései általában 50 forint körül mozognak, addig Wolf kintlévőségei között találunk három 400 forint körüli összeget is, illetve az ő nevéhez fűződik az említett 1840 forintos tiltás is. Nyolc alkalommal tesznek közösen tiltást. Pozsonyi kapcsolataik között olyan személyeket találunk, mint az adósként igen gyakran előforduló Mathes Rott, Lucas Mair vagy Gregor Fein. Utóbbival szemben 18 alkalommal jegyezték be tiltást, többek között nürnbergi, ulmi, itáliai, breslauri, iglauri, bécsi és augsburgi kereskedők. Az általában külföldi kereskedők által követelt összegek többnyire 200–400 Aft között mozognak, Wolf Pütner legnagyobb összegű tiltása is Fein ellen irányul. A Pütnerek fontos partnerei között találunk még ulmi és nagyszombati polgárt is. A nagyszombati Anton Muschkannal szemben hat alkalommal lépnek fel közösen. Egy 1556. évi bejegyzésben még közel 200 forintot követelnek, amelyet ugyanebben az esztendőben 100 forint körüli összegre, majd az utolsó megújításkor 50 forintra módosítanak.¹²⁷ Hat vagy hét tiltás származik a breslauri Georg Hermantól. Ezek szerint kereskedőkkel és egy posztóssal állt kapcsolatban, 3–3 követelése a 100–200, illetve a 200–500 forint közötti kategóriába esik.¹²⁸

Nürnberg

A 16. század második felében a nürnbergiek számára megnőtt a dunai útvonalon folytatott kereskedelem jelentősége. A század derekától a nyugat-európai városokkal folytatott export- és importforgalomban egyre gyakrabban merültek fel nehézségek,¹²⁹ a tengeri államok kereskedőtökéje, valamint a nyugati

¹²⁶ Uo. 237.

¹²⁷ AMB VB a i 1 fol. 124r, 125v, 132v.

¹²⁸ 1542-ben 3480 forint vámértékben hozott be kötött-szövött árut. *Ember Gy.*: Magyarország nyugati külkereskedelme i. m. 198.

¹²⁹ *Herman Kellenbenz*: Nürnbergger Handel um 1540. MVGN 50. (1960) 300–301.

államcsődök meggyengítették a nürnbergiek pozícióit.¹³⁰ A keleti kereskedelemnek jelentős szerepe volt abban, hogy a nürnbergi gazdaság át tudta vészelni a krízist, és a nyugati térvesztés nem eredményezte a piaci szféra beszűkülését. Új súlypontok képzésével még mérsékelt gazdasági fellendülést is sikerült elérni a századfordulóra.¹³¹

Összesen 53 tiltás származik nürnbergiektől. Legalább 23 személyt tudunk azonosítani, két további nürnbergi szerepel képviselőként, és egy adós-ként. 1541–1542-ben csak egyszer említene képviselőt, a tiltást tevő hat nürnbergi tehát minden bizonnyal Pozsonyban tartózkodott. 1552-ig nem találkozik közvetítővel, azután azonban megszorodnak az olyan ügyek, amikor a nürnbergiek nem személyesen járnak el. Már csak 1559-ben találunk olyan esetet, amikor több nürnbergi biztosan Pozsonyban van a bejegyeztetéskor (öt kereskedő tesz nagy összegű tiltást).

Minden esetben ismert az összeg, a legkisebb 14 forintnak felel meg, a legnagyobb 1032 forint. A tiltáscsoport harmadában 100 forint alatti összeg szerepel (18). Az esetek közel felében 100 és 500 forint közötti adósságról értesülünk (11 tétel a 100–200, míg 14 tiltás a 200–500 forint közötti tartományban mozog), ami jelentős eltérés a teljes adatbázisra vetítve, ez a két kategória ugyanis az összes tiltáson belül csak 29%-kal részesedik. Az 500 forint fölötti összegek részesedése kevéssel pozitív irányban tér el az összes tiltás hasonló arányaitól. Két nürnbergi követelés éri el az 1000 forintos határt: 1000 és 1032 forinttal.

Három nürnbergiről tudjuk, hogy személyesen egyszer sem tett tiltást. A *Verbotbuch*-ban szereplő nürnbergiek döntő többsége viszont legalább egyszer megfordult Pozsonyban, ami fontos, hiszen ha kis számban is, de kimutatható egy olyan csoport, amely „túljött” Bécsen és személyes kapcsolatot létesített pozsonyiakkal. Összesen 23 esetben találunk közvetítőt, nagy többségében valószínűleg pozsonyiakat. Kétszer adnak meg bécsi származást, négy alkalommal nürnbergit, egy bejegyzésben pedig memmingeni *diener* szerepel. Bár kis esetszámokkal, de ezek az adatok cáfolni látszanak azt az általános feltételezést, hogy a dél-német kereskedők Bécsen túlnyúló ügyleteikben (szinte kizárólag) a bécsiek közvetítő tevékenységére hagyatkoztak volna.

Az adósok között számos tekintélyes pozsonyi polgár szerepel. A politikai elit felső rétegéhez tartozott Thomas Reichentaler (15 évben tanácsos, háromszor polgármester). Az isny-i származású nürnbergi kereskedő, Peter Buffler 1541-ben tiltja Reichentaler vagyonát 483 forintra.¹³² A pozsonyi elit kiemelkedő tagja, Valt Preus vagyonát két nürnbergi három alkalommal tiltja. Hans Schlewitzernak közel négyszáz forinttal tartozott. Utóbbi 1556-ban megismétli a tiltást, ezúttal már csak 263 forinttal, Preus tehát időközben jelentős részt

¹³⁰ Michael Diefenbacher: *Handel im Wandel: Die Handels- und Wirtschaftsmetropole Nürnberg in der frühen Neuzeit (1550–1630)*. In: *Stadt und Handel. Veröffentlichungen des Südwestdeutschen Arbeitskreises für Stadtgeschichtsforschung* II. 2/22. Szerk. Bernhard Kirchgässner. Sigmaringen 1995., 69.; Pius Dirr: *Der Handelsvorstand Nürnberg. 1560–1910*. Nürnberg 1910. 13.

¹³¹ Diefenbacher, M.: *Handel im Wandel* i. m. 78–79.; Rainer Gömmel: *Vorindustrielle Bauwirtschaft in der Reichsstadt Nürnberg und ihrem Umland (16–18. Jahrhundert)*. Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 30. (1985) 244–245.

¹³² AMB VB a i 1 fol. 15v.

törlesztett. A másik nürnbergi, akivel kapcsolatban állt, a gyakran előforduló Jörg Göswein, aki 1554-ben 734 forintot követelt tőle.¹³³ A pozsonyiak mellett találunk egy bécsi és egy nagyszombati polgárt, valamint két váradi kereskedőt.

Nürnbergiek több olyan pozsonyi vagyonát is tiltják, akik nem tartoztak a politikai elithez, a *Verbotbuch* adatai alapján azonban nyilvánvaló, hogy jelentős kereskedelmi forgalmat bonyolítottak le. Közülük korábban már több személyt említettünk. Mathes Rott 1552 és 1557 között 42 (!) alkalommal szerepel adósként. Gyakran lépnek fel vele szemben bécsi és augsburgi kereskedők is. Nürnbergből három kereskedő négy tiltást tesz vagyonára. Jobst Furter 1552-ben mintegy 303 forintot követel, 1553-ban pedig újra tiltást tesz Rott vagyonára. Az ügy érdekessége, hogy a második alkalommal már 428 forintra ugrik az összeg.¹³⁴ Gyakran szerepel adósként Florian Widman is (19). Három nürnbergi 1542-ben jelentkezik 43 és 143 forint közötti összegekkel. A Gregor Fein vagyonát tiltó 18 személy között találunk nürnbergi, ulmi, itáliai, breslaui, iglaui, bécsi és augsburgi kereskedőt. Az összegek általában 200–400 forint között mozognak. A nürnbergiek gyakori adósaként említhetjük még Michel Fleischkhert, akivel szemben 1559-ben öt nürnbergi egyszerre lép fel. Utóbbiak között valószínűleg a Göswein testvéreké volt a vezető szerep.¹³⁵ Ezeknél a pozsonyiaknál tehát a felső réteg egy olyan csoportjával van dolgunk, akik jelentős gazdasági potenciállal bírtak, a politikai elitnek viszont nem voltak tagjai.

A pozsonyiakkal kapcsolatban álló nürnbergiek közül hárman ún. „régí” nemzetség tagjai voltak. A nürnbergi források azt mutatják, hogy ezek közül a Prünsterer és a Schlewitzer családok a 16. század második felére egyre nehezebben tudták megőrizni a korábban megszerzett társadalmi státuszt. Az ugyancsak régi nemzetséghez tartozó Paul Lengenfeldernek — aki 1541–1542-ben személyesen jelent meg Pozsonyban — sikerült erősítenie a család által képviselt gazdasági potenciált, 15 évig volt tagja a nürnbergi külső tanácsnak.¹³⁶

Andreas Flück 1541–1542-ben 25, illetve 86 forintra tesz tiltást Pozsonyban. Utóbbi esetben a korábban már említett Florian Widmantól követeli tartozását, akinek vagyonát ezzel egy időben Lengenfelder és egy másik nürnbergi is tiltja. A Flückök 16. századi felemelkedésének megalapozója, Andreas apja Bartholome Flück volt, akinek egyik faktora az a Lorenz Lang volt, aki három alkalommal szerepel Pozsonyban; maga Bartholome pedig 1527 őszén 10000 aranyforintot adott I. Ferdinánd székesfehérvári koronázásának költségeihez.¹³⁷ A Flücköknek leg-

¹³³ AMB VB a i 1 fol. 107v, 109v, 123r.

¹³⁴ AMB a i 1 fol. 75r, 97v.

¹³⁵ AMB a i 1 fol. 135v.

¹³⁶ A Prünstererekhez: Staatsarchiv Bayern (a továbbiakban: SB); Reichstadt Nürnberg, Amts- und Standbücher (A 52b) fol. 74v, 84v, 90r, 83v. Schlewitzerhez: SB Handschriften (A 52), Nr. 211. fol. 1v. Lengenfelderhez: SB A 52, Nr. 30. fol. 849v; Stadtarchiv Nürnberg (a továbbiakban: StadtAN); Libri conservatorii (B 14/II), Nr. 19. fol. 1154r; ÖStA FHKA HKA HP W. Nr. 200. Exp 1548. fol. 100r; ill. SB A 52b, Nr. 28. fol. 75v. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Bessenyei Józsefnek és Gecsényi Lajosnak, akik nürnbergi és augsburgi kutatásaimhoz szükséges pályázat benyújtásában tanácsaikkal támogattak.

¹³⁷ Gecsényi Lajos: Polytonosság és megújulás Magyarország és a felnémet városok gazdasági kapcsolataiban a középkortól a kora újkorig. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fo-

alább két háza volt Nürnbergben. Bartholome Flück Martin Seldnerrel közösen lépett fel több hagyatéki ügyben. Utóbbi fia, Sigmund Seldner szintén megjelent Pozsonyban. Andreas Flück tagja volt a külső tanácsnak, gyermekeit jól házasította ki, fia Ferrarában végzett.¹³⁸ Sikerült tehát megőriznie vagy erősítenie az apja által megalapozott társadalmi státuszt. A pozitív intergenerációs mobilitás a család gyors felemelkedéseként értékelhető.

Lorenz Lang a Pozsonyban gyakran megforduló Gösweinokkal és a Rotenburgerekkel alkotott egy kereskedőtársaságot. Lang halála után Pozsonyban fellépő örököseit a tekintélyes pozsonyi polgár, Michel Klee képviseli (27 évig belső tanácsos, hat évig bíró, háromszor polgármester).¹³⁹ A Göswein család több konkrétan megnevezett tagja is szerepel a *Verbotbuch*-ban: Nicolas (2), Georg (5) és Karl (1 tiltással). A családi üzletet Georg irányította. A külső tanács névsorában *Vihser herr*ként szerepel, tehát marhákkal kereskedett. Karl üzletei viszont nem jártak sikerrel, 1589-ben csőd miatt zárták ki a külső tanácsból.¹⁴⁰ A Flücköknél tapasztalt intergenerációs mobilitással szemben tehát a másik „fiatal nemzetségnél”, a Gösweinoknál egy intragenerációs mozgás mutatható ki, Karl esetében negatív előjellel.

A nürnbergiek közül többen a keleti kereskedelemben érdekelt Seldner család üzleti és rokoni körébe tartoztak. A Pozsonyban megjelenő Sigmund Seldnerről jelenleg keveset tudunk, a *Verbotbuch* információi alapján feltételezhető, hogy halála Pozsonyból hazafelé következett be. Az isny-i származású Peter Buffler a Seldnerek segítségével telepedett le Nürnbergben. Pozsonyban négy alkalommal szerepel, többek között sankt galleni, augsburgi és bécsi kereskedőkkel együttműködésben. A stájer származású Thomas Roch Sigmund Seldner húgát vette feleségül. A pozsonyi *Verbotbuch*-ban a nürnbergiek közül Roch szerepel a leggyakrabban (9).¹⁴¹ A brünni származású Jobst Furter is a Seldnerekhez házasodott be, közbenjárásukra tagja lett a külső tanácsnak is.¹⁴² Négy tiltásából háromban 300–400 forint körüli összegek szerepelnek. A kamarai források szerint 1540-ben ezüsttel és rézzel kereskedett, 1542-ben pedig Csehország felé akart marhákat kivinni.¹⁴³

dor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) Bp. 2002. 180.

¹³⁸ A Flückökhöz: *Gerhard Seibold*: Die Seldner. Ein Beitrag zur Erforschung der nichtpatrizischen Nürnberger Kaufleute. MVGN 75. (1988) 42.; StadtAN B 14/II, Nr. 37. fol. 179r.; Datenbank Stadtarchivs Nürnberg GSI 175 GK 4 Lengenfelder; StadtAN B 14/II Nr. 11. fol. 89v; StadtAN B 14/II Nr. 11. fol. 89v.

¹³⁹ AMB a i 1 fol. 130r. Klee tisztségeihez: *Tózsá-Rigó A.*: A pozsonyi politikai elit i. m. 1/1. sz., ill. 1/3. sz. archontológiai tábla.

¹⁴⁰ SB A 52b, Nr. 28. fol. 88v.

¹⁴¹ Bartholome Hartpronner augsburgi kereskedő könyveléséből pedig arról értesülünk, hogy 1534-ben Rochtól vett viaszt. Stadtarchiv Augsburg; Kaufmannschaft und Handel, Literalien 4. fol. 34v. Megjegyezhető, hogy Hartpronnernek posztót szállított az a Martin Weikman ulmi kereskedő (uo. fol. 58v), akinek két tiltása szerepel Pozsonyban, fivére pedig 11 alkalommal követel tartozást ugyanott.

¹⁴² *Seibold, G.*: Die Seldner i. m. 54.; StadtAN Archiv des Handelsvorstandes (E 8), Nr. 5072, fol. 149r.

¹⁴³ ÖStA FHKa HKA HP W. Nr. 189. fol. 117v, uo. W. Nr. 190a fol. 88r. Az 1542. évi vámnaplók szerint az ő nevéhez fűződik a legnagyobb mennyiségű élőállat-kivitel, 28420 forint vámértékben. *Ember Gy.*: Magyarország nyugati külkereskedelme i. m. 193.

Rajtuk kívül említhető még Georg Trainer, aki Pozsonyban egy harmincados ingatlanait közel 500 forintra tiltja. Trainer kiterjedt kereskedelmi tevékenységet folytatott, és Nürnberg városa is gyakran bízta meg különböző feladatok végrehajtásával a dunai útvonal mentén fekvő városokban (Straubing, Regensburg stb.).¹⁴⁴ Jelentős hitelezői tevékenységet is folytatott. Egy 1552. évi levélben arról értesülünk, hogy Trainer társával 8000 guldent hitelezett I. Ferdinándnak.¹⁴⁵

A nürnbergi családok közül a patrícusok után következő második rend famíliái között a Gösweinoknál, a Flück családnál, illetve a Seldnerek körénél *felemelkedést* tapasztalhatunk. Kimutatható továbbá, hogy a pozsonyi forrásban megjelenő nürnbergiek között számos esetben rokoni és üzleti kapcsolatok álltak fenn. Két nagy csoportot tudunk elkülöníteni: a Lang-Göswein-Rotemberger társaságot és a Seldnerek körét; a Flück család mindkét csoporttal kapcsolatban állt. A magyarországi forrásban első látásra egymástól függetlenül jelentkező személyekről a saját városuk levéltári anyaga alapján kibontakozó kép tehát egyértelművé teszi, hogy ezek a nürnbergiek együttműködtek a keleti irányú kereskedelemben, és minden bizonnyal összehangolták a pozsonyiakkal folytatott ügyeiket is.

Augsburg

Az Augsburgból érkezett közel félszáz tiltáshoz legalább 19 személyt tudunk hozzárendelni. A képviselő kérdésében a nürnbergihez képest „fordított” arányokkal találkozunk: a 47 tiltásból 27 alkalommal közvetítő útján jártak el. Ezt konkrét személyekre vetítve elmondható, hogy 13–14 augsburgi személyesen is megfordult Pozsonyban. A képviselő kilenc esetben nagy valószínűséggel pozsonyi volt, 12-szer alkalmaztak bécsi vagy Bécs környéki közvetítőt és négyszer találkozunk augsburgi *dienerrel*. Látszólag tehát gyakori a bécsi közvetítők fellépése, meg kell azonban jegyeznünk, hogy az idevonatkozó 12 tiltásban összesen négy bécsi személy szerepel, akiket több augsburgi is alkalmazott.

Egy eset kivételével ismert az adósság összege is. A 10–50 forint közötti kategória mindössze 10%-ot tesz ki, nyolc tiltásnál találunk 50–100 forint közötti adósságot. Legnagyobb arányban a 100–200 és a 200–500 forint közötti összegek vannak jelen 21,7, illetve 26,1%-kal, ami jelentős eltérésnek mondható az összes tiltás hasonló adataihoz viszonyítva. A teljes adatbázison belül mindössze 2,8%-kal részesedő 500–1000 forint közötti kategória az augsburgiaknál 17,4%-kal jelentkezik (8). Fontos továbbá, hogy a Tiltáskönyvben szereplő legmagasabb összeg (3200 forint) is egy augsburgi polgár (két) tiltásában jelenik meg.

Az augsburgiak partnerei között a pozsonyiak mellett bécsi és nagyszombati személyeket is találunk. Foglalkozásukat tekintve döntően kereskedők, csak öt esetben bukkan fel kézműves, két tiltásban pedig nemes szerepel.¹⁴⁶

¹⁴⁴ SB Briefbücher (B 61a) Tom. 144. fol. 157v–158r. és Tom. 154. fol. 52r.

¹⁴⁵ SB B 61a Tom. 146. fol. 138v–139r.

¹⁴⁶ Az augsburgi kereskedők társadalmi státuszának beható vizsgálata egy jövőbeni tanulmány feladata, az augsburgi kutatásaink során összegyűjtött háttéranyag részletes feldolgozása ugyanis még folyamatban van.

Egyéb (dél-)német területek

A két vizsgált városon kívül jelentős tiltás-számmal az ulmi (16) és a sankt galleni (15) kereskedők jelentkeznek még. Mindkét alcsoportnál kisszámú személytől származnak a bejegyzések. Ulmból legalább öt személyt lehet kimutatni, közülük a legjelentősebb Daniel Weikman 11 tiltással. Olyan személyek tűnnek fel partnerei között, mint a korábban már többször említett Paul Klingenschmid, Bornemisza Tamás, Gregor Fein vagy a nagyszombati Anton Muschan. A nürnbergi Thomas Roch kapcsán már említett Martin Weikman két alkalommal jelenik meg, mindkétszer Daniellel közösen lépnek fel. Az ulmiak követelésesei között két-két esetben találunk 50 forint alatti, illetve 50–100 és 100–200 forint közötti összegeket. Három tiltásban esik az adósság 300–500 forint közé, két követelés 500 forint körüli, végül ismerünk egy 2400 és egy 2880 forintos adósságot is. Az adósok között tíz kereskedő és öt kiskereskedő mutatható ki. Nyolc tiltást jegyeztek be képviselő útján. Három-három esetben pozsonyi és ulmi, két tiltásnál pedig bécsi személy járt közben.

Sankt Gallenből három vagy négy személy regisztrálható, többek között a korábban már említett Bartlme és Joseph Schobinger. Előbbi nevéhez nyolc tiltás köthető. Partnerei között találjuk Valt Preust, Mathes Rottot vagy a bécsi Maximilian Grabschopfot. Az adósságok terén inkább a közepes összegek dominálnak. Hét ügyben a tartozás 100–200 forint között mozog, öt esetben találunk 200–500 forint közötti követelést, a legmagasabb 587 Aft. Nyolc esetben találunk képviselőt, egy bécsi és egy sankt galleni kivételével valószínűleg pozsonyi származásúakat.

A vizsgált térségből említhető még München (4), Köln (2) és a fontos kereskedelmi utak metszéspontjában fekvő Memmingen (1 tiltással).¹⁴⁷

III. Összegzés

A pozsonyi Tiltáskönyv (*Verbotbuch*) széles körű adatbázisa kiváló lehetőséget nyújt számos kérdéskörre kiterjedő kvantitatív elemzésekre. A fő információcsoportok közül a számszerűsíthető adósságoknál megállapítható, hogy az összegek közel egyharmada a 10–50 forint közötti, további egyharmada pedig a 100–3200 forint közötti tartományból került ki. A tiltások az esetek több mint felénél az adós teljes vagyonára vonatkoztak. További jelentős „célcsoportok” voltak még az ingatlanok és a hagyatékok, valamint közel 18%-kal jelennek meg a készpénzes tiltások.

A „tiltás körülményei” címszó alatt vizsgált témakörök számos fontos adalékinformációval szolgálnak. Ezek közel harmada pénz- vagy ingatlanforgalomról tudósít. A korabeli jogszokásokra és írásos tanúsítványokra történő utalások a kereskedelmi ügyletek gyakorlati részébe engednek betekinteni. A Tiltáskönyvben szereplő személyek foglalkozásbeli eloszlásánál a kereskedők mellett

¹⁴⁷ Az itáliként besorolt személyek (25 tiltás) esetében elsősorban a bizonytalansági tényezőket kell hangsúlyoznunk. Nem szerepel jelenleg azonosítható településnév, valójában a név írásmódja miatt kerültek a kérdéses személyek ebbe a csoportba. Egyedül Baptista Fossatóról (Mathes Rott és Valt Preus vagyonát tiltja) van érdemi információnk. A kamarai iratok szerint 1542-ben Tírol irányába kereskedett marhákkal. ÖStA FHKA HKA HP W. Nr. 190a Exp. fol. 29r, 46r.

szép számmal találunk szellemi foglalkozásúakat és kézműveseket. Előbbiek a kézművesekhez viszonyítva általában nagyobb értékben tiltanak, az iparosoknál viszont jobban pontosítható a konkrét kereseti tevékenység.

Pozsony térségéből nagyobb számú követeléssel a nagyszombatiak és a szentgyörgyiek vannak jelen. Távolabbról Győr és Kassa, illetve Várad említhető. A tiltó személyek között a pozsonyiak után messze a bécsiek jelennek meg a legnagyobb arányban (12%). Osztrák területről még a Hainburg–Marchegg–Schweinbart, illetve a Steyr–Salzburg „útvonal” jelentős. A morva térségből kiemelhető Iglau, illetve Szilézia irányában Prossnitz és Olmütz. Az 1542. évi vámnaplók adataival cseng össze a Tiltáskönyv azon információja, miszerint Sziléziából 53 esetben érkezett követelés. A dél-német térségből Nürnberg képviselteti magát a legnagyobb számú tiltással (53), amelyek többségét személyesen jegyeztették be. Augsburg kereskedői 47 tiltással jelentkeznek. A térségből említhető még Ulm és Sankt Gallen. Az elemzések megmutatták, hogy a kapcsolatrendszer súlypontjait nem feltétlenül a hagyományosnak mondható, régiók szerinti felosztásban a legcélszerűbb ábrázolnunk. A származás vizsgálata során sokkal inkább régiókon átnyúló útvonalak rajzolódnak ki (például az osztrák és a morva területek, valamint Szilézia esetében). Ezek a súlyponti vonalak a korabeli kereskedelmi útvonalakkal esnek egybe. A kutatás jövőbeni kiterjesztéseként mindenképpen vizsgálni kell azoknak a városoknak a levéltári anyagát, ahonnan tiltást jegyeztettek be Pozsonyban.

THE INFORMATION DATA BASIS OF THE PROHIBITION BOOK OF POZSONY (1538–1566)
(With Special Regard to the Upper and Middle Layers of Urban Society and their Extra-Urban Network)

by Attila Tózsza Rigó
(Summary)

The Prohibition Book (*Verbotbuch*) of Pozsony offers the possibility of various quantitative analyses. Among the main groups of information, one third of the debts of known amounts spread from 10 to 50 florins, another third spreading from 100 to 3200 florins. In more than half of the cases the prohibition referred to the whole wealth of the debtor. Further important „target groups” were the real estates and the inheritances, whereas 18 % are represented by the prohibitions involving cash.

Under the heading of „circumstances of prohibition” one finds important additional information. One third of them report on the business concerning money and real estates. References to contemporary legal customs and written statements allow insight into the practical part of trade. As regards the activity of the persons concerned, alongside the traders we find a good number of intellectuals and craftsmen alike. The former generally make prohibitions concerning greater values, whereas in the case of craftsmen their activity can be reconstructed more exactly.

In the region of Pozsony the burghers of Nagyszombat and Szentgyörgy are present with an important amount of demands. Outside the region the towns of Győr, Kassa and Várad deserve mention. Among the prohibitors those of Vienna come right after the burghers of Pozsony. In Austria the two axes of Hainburg – Marchegg – Schweinbart and Steyr – Salzburg seem important alongside Vienna. From Moravia Iglau can be mentioned, as well as Prossnitz and Olmütz in the direction of Silesia. The information of the Prohibition Book, according to which 53 demands arrived from Silesia, is in accordance with the customs registers of 1542. From the region of Southern Germany Nuremberg is represented with 51 prohibitions, followed by Augsburg with 47. Besides them, Ulm and Sankt Gallen should be mentioned. The analyses proved that it is not necessarily within the traditional division among regions that the network of relationships should be presented. The examination of origins highlighted rather itineraries stretching over the regions, especially in the case of the Austrian and Moravian territories and of Silesia. These lines of focal points correspond to contemporary trading routes. In the future the archives of those towns whence prohibitions arrived to Pozsony should also be examined.